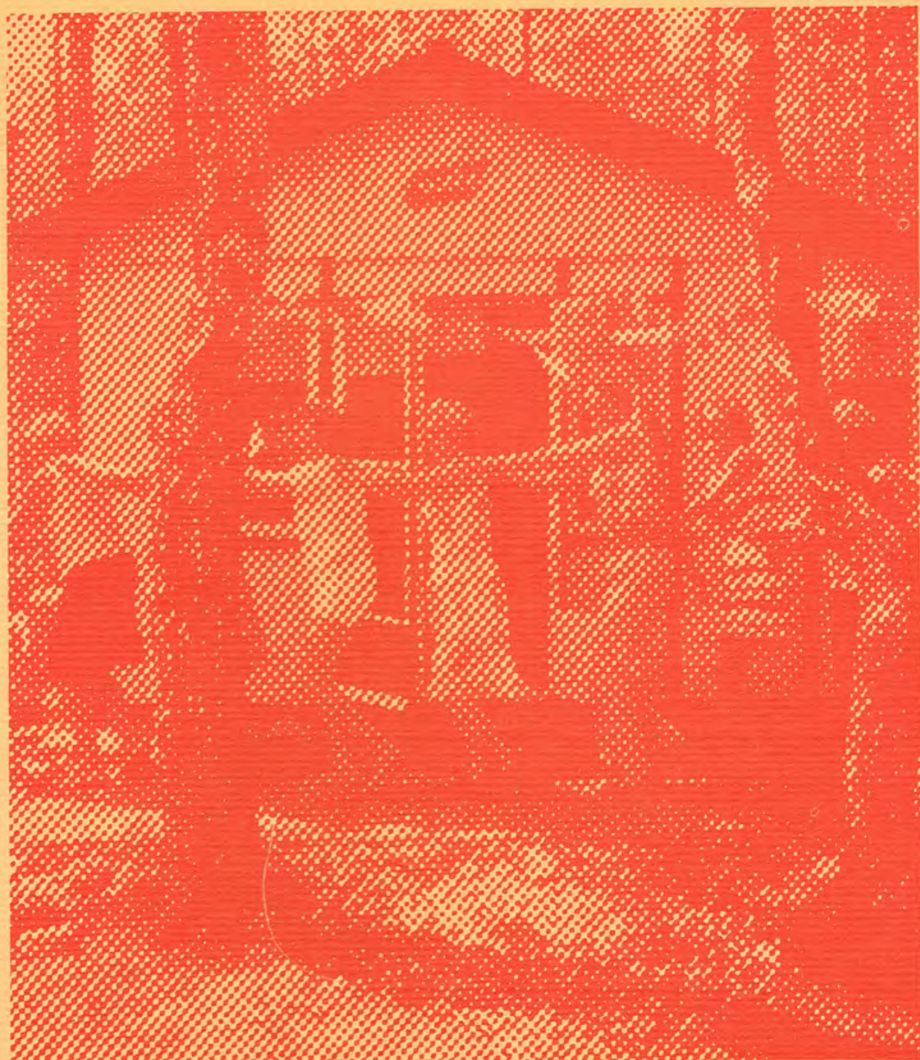
HOE WEL VAART DE KRISIS?

de as 64

de AS

anarcho-socialisties
tijdschrift

Nr. 64, elfde jaargang - oktober/december 1983

De As verschijnt vier maal per jaar en is een uitgave van Stichting de As, 's-Gravenhage.

Jaarabonnement f. 19,50, buiten Benelux f. 25,50
Bestelling door storting op giro 44 60 315 van Stg. de As.

Adreswijzigingen bij voorkeur per briefkaart, of per giro (verbeter het adres op de kaart) graag met vermelding van de postkode.
Reklamering met vermelding van de laatste betaaldatum, als aangegeven in uw giro-administratie.
Verlenging van het abonnement door tijdige betaling van de volgende jaargang.
Nieuwe abonnementen gaan in met het eerste nummer van de jaargang, tenzij anders aangegeven bij bestelling.

Redactie-adres: postbus 35061, 3005 DB Rotterdam.
Administratie-adres: postbus 93, 2501 CB 's-Gravenhage.

Redactiekollektief: Cees Bronsveld, Anton Constandse, Thom Holterman, Rudolf de Jong, Jaap van der Laan, Wim de Lobel, Simon Radius, Hans Ramaer.
Omslagontwerp: Wrik/Utrecht.
Verder werkten mee: Peter Blanker en Bas Moreel.

REDAKTIONEEL

'De krisis' is het onderwerp van deze aflevering van De As. Daarbij gaat het zeker niet uitsluitend om de huidige ekonomiese krisis. Want behalve in een mondiale verschuiving in de ekonomiese machtsverhoudingen, zowel horizontaal als vertikaal, uit de krisis zich in alle hevigheid op sociaal en politiek gebied, en kan ook van een psychiese en kulturele krisis gesproken worden. De overeenkomsten met de vorige krisis, die van de jaren dertig, dringen zich op. Ook toen, net als nu, een groeiend aantal baanlozen en steeds scherpere maatschappelijke tegenstellingen. Maar opmerkelijk zijn evenzeer de verschillen. Hoe verloopt de krisis van de jaren tachtig eigenlijk? Anders gezegd: "Hoe wèl vaart de krisis?".
Evenals tijdens de krisis van de jaren dertig is rechts nu in de aanval en wordt links in de verdediging gedrongen. Ondernemers en politici van rechts hebben de wankele overeenkomst tussen kapitaal en arbeid, waarop de verzorgings-

staat werd gebouwd, opgezegd. Winstvergroting door het verlagen van de lonen en uitkeringen is het doel dat rechts in krisistijd openlijk nastreeft.
Zonder iets af te doen aan de verarming van het overgrote deel van de bevolking is er een essentieel verschil tussen toen en nu. In de jaren dertig heerste er bij grote groepen diepe armoede, in de jaren tachtig gaat het erom dat voor velen weinig meer te besteden valt als aan de meest noodzakelijke levensbehoeften is voldaan. Vergelijken we Nederland, en dus het rijke westen, met de Derde Wereld, dan is er hier nog steeds sprake van welvaart, al is de verdeling ervan tussen de mensen sinds de jaren zeventig ongelijker geworden.
Behalve dit verschil in nivo van verarming is er ook een verschil in nivo van verzet van de bevolking. Ook op dat terrein zijn er zeker overeenkomsten tussen toen en nu, waarbij we kunnen denken aan de aantrekkingskracht van fascisme en racisme. Maar naast dit uit rankune geboren verzet is er tegelijk een verzet dat uit ongeloof voortkomt. Dat de regelaars zèlf in een krisis verkeren ontgaat de mensen niet. Het ongeloof in de deskundigheid van de regelaars, de politici en ekonomen, is bijna algemeen, algemener althans dan in de jaren dertig, toen velen geloofden dat God en Oranje voor betere tijden konden zorgen. Ook een versterking van het militaire apparaat roept nu meer tegenstand op. De vredesbeweging is immers omvattender dan ooit tevoren. En daaruit zou kunnen blijken, dat - ondanks de onmacht van links - de krisispolitiek van rechts nu op een hardnekkiger verzet zal stuiten dan in de jaren dertig het geval was.

AGENDA 1984

Bij de Zwarte Bibliotheek, postbus 6368, Haarlem (giro 3863122) en in de boekhandel is verkrijgbaar de Duitstalige anarchistiese agenda 'Schwarz-Roter Kain'. Deze agenda 1984 bevat onder meer citaten, cartoons, adressen en info. Hiermee herleeft een traditie uit 1912/1913, toen de Duitse anarchist en schrijver Erich Mühsam twee Kain-agenda's uitbracht. De agenda kost f. 11,50 plus f. 2,50 verzendkosten. Bij dezelfde uitgever zijn ook ansichtkaarten verschenen met portretten van bekende anarchisten als Bakoenin, Kropotkin, Domela en anderen.

REDAKTIE DE AS

Met ingang van deze aflevering van De As hebben Machteld Bakker en Wim van Dooren de redaktie verlaten. Zij blijven echter incidenteel hun medewerking verlenen. Tegelijk is Jaap van der Laan toegetreden tot het redaktiekollektief. Eerder al was Cees Bronsveld de redaktie komen versterken.

EEN DUISTERE KRISIS

Anton Constandse

Over de huidige ekonomiese krisis is meer onzin verteld dan inzake dergelijke ontwrichtingen in het verleden. Met name scheen het, dat deze storing onverwacht was gekomen, of helemaal niet had mogen plaatsvinden, en dat onvoorziene gebeurtenissen er aan schuldig waren. Verzwegen of vergeten werd dat socialitiese theorieën (en niet alleen die van de marxisten) al bijna anderhalve eeuw geleden gewezen hadden op het permanente en periodieke karakter van de depressies. Maar de voortreffelijkheid van de kapitalistiese produktiewijze boven die van het staatssocialisme (meestal kommunisme genoemd) moest worden onderstreept, en ook de leer, dat sinds de diepe krisis van de jaren 1930 zoveel garanties tegen herhaling van zulk een ramp waren ingebouwd, dat die katastrofe zich niet meer kon of mocht voordoen.

Nu is in Nederland de werkloosheid percentsgewijze veel groter dan op het dieptepunt van omstreeks 1935. Toenmaals een half miljoen op een bevolking van acht miljoen zielen, thans van anderhalf miljoen (werklozen en arbeidsongeschikten die het niet zijn!) op een aantal van nog geen vijftien miljoen. Maar het is ook een feit, dat in West-Europa de armoede nu nog aanzienlijk geringer is dan in de jaren dertig, en dat Noord-Amerika naar verhouding de meeste paupers heeft, voornamelijk onder de negers, portoricanen en chicanos (van Mexicaanse afkomst) afgezien van groepen indianen. Nochtans heet het dat de Verenigde Staten al een aanzienlijke opleving kennen, meer dan West-Europa.
In Amerika werd overigens de crisis eerder gesignaleerd dan hier (zoals óók in 1929) en in het nummer van de *New York Review of Books* van 21 juni 1974 verscheen een essay over *The coming depression*, waarin al negen boeken besproken werden, die het verschijnsel behandelden. Het kabinet-den Uyl wist toen nog van niets en schreef de dreigende ongemakken toe aan de verondersteld "olie-krisis" van 1973. Vervolgens heeft het kortstondige kabinet Van Agt-den Uyl (1981 - 82) zich gedragen alsof enige regering *in Nederland* bij machte zou zijn, de krisis min of meer op te lossen, althans doeltreffend te bestrijden.
Laten wij proberen enige vraagstukken nader te bezien, zoals: 1. de les die vóór de oorlog socialistiese theoretici ons hebben geleerd; 2. Het verband tussen depressie, haar bestrijding en de oorlog; 3. De denkbeeldige middelen om de krisis te lijf te gaan en enige bespiegelingen inzake de toekomst.

SOCIALISTIESE THEORIEEN

Nadat de aandacht was gevestigd op de vrij regelmatige op- en neergangen in de kapitalistiese konjunktuur heeft men geprobeerd die te rubriceren naar de belangrijkheid ervan. Afgaande op de werkloosheid, de ellende, het aantal faillissementen, het dalende gemiddelde levenspeil werden als dieptepunten genoemd de jaren 1815 (na de Napoleontiese oorlogen), 1848, (de tijd der revoluties), 1893 (een diep dal in ons land)en de jaren na 1929.Men kan er nu aan toevoegen voor de Atlantiese wereld en daarvan afhankelijke gebieden (Latijns-Amerika, Afrika en het zuiden van Azië) de periode na 1971. Toen konden de Verenigde Staten de

kosten van de Vietnam-oorlog niet meer dekken met normale middelen. Ze maakten hun dollar los van het goud, en verloor onmiddellijk tien procent van zijn waarde. Amerika werd dus goedkoper op de wereldmarkt en likwideerde tien procent van zijn buitenlandse schuld: men nam toenmaals aan dat zeventig miljard dollar waren terecht gekomen in overzeese landen, waar de bezitters ervan, of de schuldeisers, dus een tiende verloren. Tot 1974, toen nog veel grotere massa's dollars (tenslotte tot tweehonderd miljard) de wereld overspoelden, daalde hun waarde met dertig procent. Van Amerikaanse kant bekeken was het procédé tamelijk klassiek en bekend uit de vooroorlogse krisis: men drukte geld, dat anders zou hebben ontbroken.

(Tussen twee haakjes: om anderzijds buitenlandse kapitalisten aan te moedigen miljarden in Amerika te beleggen verhoogde men daar later formidabel de rente en beroofde overige landen van kapitaal. De koers van de dollar steeg toen weer snel.)

Wanneer men zegt dat de depressie reeds in 1971 aanving rijst natuurlijk de vraag, of ze van dezelfde aard was als die in de jaren dertig. Fundamenteel was hetzelfde verschijnsel aan de orde. Het kapitalisme kenmerkt zich doordat *het volk niet kan kopen wat het produceert*. Dan wordt het overblijvende geld (en dat bestaat in wezen uit goederen) geïnvesteerd, waardoor de produktiviteit nog toeneemt. Voordelig is het ook meestal, als er veel wordt uitgevoerd en door vreemdelingen betaald. Er is een overschot van kapitaal beschikbaar, dat ten dele ook weer in het buitenland wordt belegd. Maar hoe het zij: de mogelijkheid om voort te brengen overschrijdt de mogelijkheid om te kopen, er bestaat overproduktie of onderkonsumptie. Het systeem stokt dus, het leidt tot haperingen in de produktie, o.a. tot werkloosheid, en deze verergert nog de krisis door toeneming van het gebrek aan koopkracht. Op weg naar het dieptepunt werkt de depressie als een sneeuwbal.

Men moet nu opmerken dat in het mondiale systeem der Atlantiese wereld niet alleen - en eigenlijk ook niet het meest - de werknemers van de hoog geïndustrialiseerde wereld de slachtoffers zijn van dit stelsel, maar de miljarden armen uit de Derde Wereld, verkeerdelijk aldus genoemd. Verkeerdelijk, want Latijns-Amerika, Afrika en zuidelijk Azië behoren ekonomies vrijwel geheel tot onze Eerste Wereld. Ze zijn daarvan de achtertuinen en de achterbuurten, leveranciers van grondstoffen, exploiteerbare gebieden en van goedkope arbeidskrachten. Hun koopkracht is er zo laag, dat ze nauwelijks klanten vormen voor het "vruchtbare" kapitalisme. De introduktie van de Derde Wereld als steeds belangrijker geworden onderdeel van het Westen heeft echter niets wezenlijks veranderd aan de werking van het kapitalistiese stelsel. Men kan alleen zeggen, dat het echte en vaak verpauperde proletariaat zich nu bevindt in de genoemde werelddelen, en dat West-Europa, Noord-Amerika en Japan zozeer hebben geprofiteerd van de exploitatie der gehele wereld, dat de baten daarvan ook de Atlantiese en Japanse werknemers ten goede zijn gekomen. Ze zijn geen echt, klassiek proletariaat meer en gedragen zich ook niet als zodanig.

Het is niet gewaagd te veronderstellen, dat in West-Europa de koopkracht van de massa van 1945 tot 1975 is verdubbeld, veel meer sociale en mediese verzorging, kleding en voedsel, vakantie en mobiliteit, afleiding en ontspanning is haar ten deel gevallen. De kapitalistiese verzorgingsstaat, de Welfare State dus, heeft het kapitalisme ontzaglijk versterkt. De socialistiese toekomstverwachtingen zijn er door verbleekt. Wat men zich daarbij dacht in 1935 bijvoorbeeld is overtroffen door de werkelijkheid van 1975, binnen het kapitalisme dus nog, althans voorzover het

de materiële mogelijkheden aangaat. En nog is in de depressie de vruchtbaarheid van het Atlantiese kapitalisme zo groot, dat de nood nog niet vergelijkbaar is met die van de jaren dertig. De echte ellende vindt men nu ook wel bij minderheden in Zuid-Europa en Noord-Amerika, maar toch het meest in de Derde Wereld.

Het wonderlijke is eigenlijk dat in het verleden op de periode van laagkonjunktuur ook steeds weer een herleving volgde. Er had een soort kapitalistiese "sanering" plaats gevonden, door faillissementen, nieuwe fusies loonsverlagingen. We zijn daarvan ook nu weer de getuigen, en de huidige regeringen, konservatiever dan ooit, hebben hetzelfde programma in voorraad als voor de oorlog Colijn en zijn Europese medestanders. De funktie van de werkloosheid (en er zijn altijd socialisten geweest die veronderstelden, dat de bourgeoisie deze bewust veroorzaakte (en uitbreidde) is, dat ze de voorwaarden schept voor het machteloos maken van honderdduizenden, die uit het produktieproces zijn geworpen, en van wie werd verwacht dat ze met hangende pootjes en verminderde klassestrijd weer aan de slag zouden gaan op een lager loonpeil.

We laten nu een aantal begeleidende verschijnselen onbesproken, zoals de ontsluiting van nieuwe grondstoffenbronnen of markten; allerlei ingewikkelde financiële manipulaties, in verschillende landen afwijkend van elkaar; de razendsnelle automatisering van de produktie, in veel hoger tempo dan voorheen, zodat de werkloosheid er door wordt verergerd en verdere verkorting van de arbeidstijd onvermijdelijk wordt; (van 1880 tot 1980 kon en moest die al worden verminderd van ongeveer zeventig tot veertig uur per week); de enorme uitbreiding van het personeel in overheidsdienst, en de sociale funkties die de staat heeft gemonopoliseerd; de innerlijke tegenstrijdigheid dat de produktie overwegend wordt overgelaten aan de partikuliere kapitalisten en hun konserns, terwijl van die voortbrenging het sociale bestel afhankelijk is. Maar bovenal gaat het om de verhouding van een krisis tot de oorlogsvoorbereiding.

DEPRESSIE EN OORLOG

In het verleden is veelvuldig gewezen op het feit dat tijdens een depressie zelden grote oorlogen (wel veel koloniale expedities) zijn voorgekomen. De oorlog namelijk vereist een enorme produktie van vernietigingswapens, een uitgebreid transportsysteem, en behoorlijke reserves aan voedsel en kleding voor de soldaten. Herleeft nu de konjunktuur dan is dat steeds mede geweest door deze wisselwerking, dat toegenomen voortbrenging de bewapening, en deze weer de vermeerdering der produktie aanzwengelt. De belangrijke oorlogen in Europa kwamen aan het einde van perioden van kapitalistiese en techniese ontwikkeling, zoals van 1859 - 1870, in 1914, na het wegebben van de depressie weer in 1939. *De oorlog zelf is een tijd van hoogkonjunktuur*: alles wat wordt geproduceerd vindt een markt, er is geen werkloosheid, de prijzen stijgen, de winst is gewaarborgd. *Afgaande op ervaringen van het verleden drijft het kapitalisme ook nu naar een nieuwe oorlog.* Met de mogelijkheid daarvan wordt allerwegen rekening gehouden. De machtige blokken tasten elkanders kracht af, bezetten de strategiese uitgangspunten, beproeven de nieuwste wapenen. Als men zou verwachten, dat ditmaal zo'n oorlog niet komt, omdat de wederzijdse vrees ervoor te groot zou zijn, als de eeuwenlange cyclus nu zou worden doorbroken, zou dat de eerste maal zijn in de geschiedenis, met gevolgen die nog niet te overzien zouden zijn voor het hele systeem. Twee ontwikkelingen zijn namelijk denkbaar. De eerste is, dat de leiders van alle staten de kollektieve ondergang van hun gemeen-

schappen door kernwapens zozeer vrezen, dat niemand *the first strike* aandurft en dat een vergelijk toch gevonden wordt. Nu zijn de tekenen daarvan nog niet zichtbaar. Bij memorandum van 8 augustus 1980 heeft de Amerikaanse president Carter (dus nog vóór Reagan) de weg gebaand voor *een beperkte kernoorlog*, met als slagveld Europa, om de Sowjet-Unie te vernietigen. Reagan heeft dat pad agressief betreden en uit vele blijken kan men afleiden, dat hij die ondergang van de Sowjet-Unie en het voortleven van de Verenigde Staten (hoezeer ook gewond) als wereldbeheersende mogenheid nastreeft. De neurose, de waanzin, de angstpsychose beginnen ontstellende vormen aan te nemen.

Deze situatie nu heeft betekenis voor de beoordeling van de depressie. Het "thuisfront" moet betrouwbaar zijn, want men blijft in konventionele termen denken, en inderdaad kán volksverzet veel bederven. Met name in Europa moet er dus worden gestreefd naar behoud van de Welfare State. Deze was in de jaren na 1945 afgedwongen maar ook bedoeld als een beloning voor de trouw in de oorlog, en als een voorschot op de in de toekomst vereiste dienstbaarheid aan de staat. Naar het vermaarde woord van Marcuse is de Welfare State ook een Warfare State. Op twee paradoxale manieren heeft de Sowjet-Unie indirekt meegewerkt aan het maatschappelijke welzijn binnen de Europese kapitalistiese wereld: hier moet het proletariaat het beter hebben dan in Oost-Europa; en het moet bereid zijn, de oorlogsvoorbereiding tegen Moskou te aanvaarden, passief of aktief. Maar laten we aannemen dat iedereen toch voor zulk een oorlog terugdeinst. Wat dan? Men kan toch niet eeuwig voortgaan met de konstruktie van neutronenbommen, laserstralen, kunstmanen die kernbommen kunnen uitwerpen, raketten en anti-raketten. Wat dan? Niemand heeft er enig idee van welke omwentelingen zich zouden voltrekken, als de voorbereide oorlog niet komt, niet komen mag.

De tweede mogelijkheid is dat de opstand der volken - en niet de angst der regerende kasten - de oorlog verhindert. In dat geval zou er sprake zijn van de grootst denkbare revolutie, en men zou die vurig moeten wensen. De afgedwongen ontwapening zou de nationale staten ontmantelen en allereerst in Europa een werkelijke federatie van volken, in Oost en West, denkbaar maken. Op de weg van barbarisme naar menselijkheid zou een beslissende grens zijn gepasseerd. Zonder geweld zou een sociale omwenteling zich zeer geleidelijk kunnen voltrekken, volgens vele patronen: in navolging van bestaande sociale verzekeringssystemen, openbare bedrijven, gratis-diensten door kollektieve overeenkomsten, socialisties zelfbeheer, zelfstandige familiebedrijven, koöperaties, produktieve associaties ... kortom men zou een nieuwe wereld zijn binnengetreden. Die revolutionaire verhindering van de oorlog, die civiele ongehoorzaamheid naast de militaire dienstweigering, zou waarschijnlijk grote offers vereisen. Maar het aktieve verzet zal in elk geval zeer positief zijn.

Voorzover al zulke overwegingen de depressie betreffen kan men zeggen, dat in West-Europa een genadeloze afbreking van elke sociale zekerheid onwaarschijnlijk is. De kasten die aan oorlog denken moeten rekening houden met de massa's. De massa's die oorlog verafschuwen willen geen offers brengen voor een maatschappij die geen toekomst biedt. Elke arbeidsethos is ook ijdel nadat de talloze schandalen bekend werden over de korruptie in de topkringen, waarin falsifikaties en onbekwaamheid de hoogkonjunktuur hebben begeleid, totdat hun bankroet hun spekulaties heeft ontmaskerd. Dit kapitalisme is in hoge mate een vorm van kansspel geworden, met fantastiese winsten voor enkelen

en levensgevaar voor honderden miljoenen.
En er heeft zich een wonderlijke ontwikkeling voorgedaan. Er was weinig sprake meer van klassestrijd, meer van exploitatie van de Welfare State. Nu echter heeft het volk steeds meer het geloof in de toekomst verloren, en rebelleert tegen opofferingen ten bate van een gemeenschap, die uitzicht biedt op de ondergang in een kernoorlog, indien de wedloop in bewapening voortduurt. Erger dan de ekonomiese krisis is de psychiese ontreddering geworden. Maar de regeringen, die enerzijds proberen de Welfare State een beetje overeind te houden, en anderzijds steeds meer offensieve raketten installeren, beseffen niet hoe wankel de burgerlijke civilisatie geworden is.

HULPMIDDELEN ... EN DAN?

Tegen deze achtergrond zijn de aanbevolen geneesmiddelen sekundair. Men zou nog kunnen denken aan devaluatie van de gulden, zoals van de Franse of Belgiese franc, of van het Britse pond, om de schuldenlasten te verminderen, en de export te bevorderen. Maar in Nederland houdt men vast aan de harde gulden. Welke kringen hebben daarbij belang? De schuldeisers. Wie zijn dat? In de hoogkonjunktuur heeft de inflatie geleid tot een drastiese delging van schulden, een voortdurende vermindering van de koopwaarde van de gulden, en weinigen hebben er zich over beklaagd. Want de lonen zijn meer gestegen dan de prijzen. Nu, in een tijd van depressie en enorme werkloosheid, moet de waarde van de gulden worden hoog gehouden. De echte kapitalisten kommanderen en het blijft duister, wie zij zijn. Welke banken, Philips, de Shell, Unilever, Akzo? Weinigen weten het.
Voor de oorlog is aan Colijn hevig verweten, dat hij de krisis heeft verscherpt door vast te houden aan de hoge koers van de gulden. Nu berust men in hetzelfde beleid. Natuurlijk wordt het 'te hoge loon' als oorzaak genoemd van de internationale krisis, wat belachelijk is. Maar het gaat er voornamelijk om, van de werkloosheid te profiteren om de ondernemers te gemoet te komen en hun winsten te verhogen. De kollektieve lasten moeten omlaag, zo zegt men. Maar als de koopkracht nog verder daalt neemt de krisis toe. Er is zelfs sprake van hoop op vervaardiging van wapens, militaire uitrustingen en duikboten bij wijze van werkverschaffing nota bene met de kans op een nieuwe oorlog. Wat de noodzakelijke levensbehoeften aangaat is het produktie-apparaat nog volledig intakt, niemand behoeft iets te ontberen. En de werkloosheid in de bouwnijverheid onderstreept slechts de ordeloosheid van het systeem. Het regime faalt, niet de mogelijkheid om iedereen te voorzien van alles wat hij of zij nodig heeft. Hoe meer dit besef doordringt, hoe meer het volk zal verlangen. Het heeft tenslotte alles tot stand gebracht, wat als produktie-apparaat bestaat, en het heeft er recht op, dat dit apparaat wordt gebruikt om de welstand te handhaven.
Wat kan men verder zeggen over de toekomst? Dat ze somber is spreekt vanzelf. Er zal nooit meer een volledige werkgelegenheid komen, zo die al ooit heeft bestaan. Maar waarom kan een werkweek van dertig uur en een aktieve arbeidsperiode van het twintigste tot het vijftigste jaar geen betrekkelijke uitkomst bieden? Men zal rekening moeten houden met steeds hogere eisen van de Derde Wereld, waardoor de kosten van haar grondstoffen en diensten zullen stijgen. De fantastiese bloei van 1945 tot 1975 zal niet terugkeren, want ze berustte ook op de genadeloze uitbuiting van die Derde Wereld. Een behoorlijk samenleven is echter zeer wel mogelijk.
Maar beslissend is tenslotte de vraag, of een derde wereldoorlog vermeden kan worden. Zou dit gelukken, dan

zou er sprake zijn van een wezenlijke revolutie, waardoor alle aspekten veranderen. Zo niet, dan zal deze krisis opnieuw worden gevolgd door een opleving, die uitloopt op een oorlog, en ditmaal op onze kollektieve vernietiging.

DE SP EN DE ISLAM IN NEDERLAND

Cees Bronsveld

In het voorjaar van 1983 publiceerde de 'Socialistiese Partij' (SP) de brochure 'Gastarbeid en Kapitaal', die in links Nederland veel stof deed opwaaien. Probeerde de SP de CP wind uit de zeilen te nemen? In dit omvangrijke artikel aandacht voor deze brochure en de reakties erop, maar ook voor het reilen en zeilen van de eens maöistiese SP, voor 'de waarde van kulturen' en het dezer dagen zo moeilijke anti-rascisme.

We schrijven 1964. Het 19e partijkongres van de CPN. Niet voor het eerst en zeker ook niet voor het laatst is er in vele afdelingen ongenoegen ontstaan over de 'revisionistiese' koers van de partij. Als het kongres dan ook nog eens geen partij wil kiezen in 'Moskou-Peking'-konflikt, dan is in ieder geval voor de 'maoistiese oppositie' de maat vol. Een paar maanden later zou ook Nederland een 'm.l.-beweging' hebben. Een aantal van de toen ontstane marxisties-leninistiese partijtjes deed van tijd tot tijd van zich spreken. Een paar wisten hun principes tot op de dag van vandaag op de een of andere wijze staande te houden. Zo ook de Socialistiese Partij, opgericht in 1972 (na een nogal ingewikkelde voorgeschiedenis die ik hier maar zal laten rusten).
De SP baseert zich, zo werd later in de brochure 'Onze Partij' uitgelegd, op de theorieën van Marx, Lenin èn Mao. Via 'massa-organisaties' zou gestreden gaan worden voor bepaalde 'deelbelangen'. Het behoorde dan tot de taak van de SP-ers om die akties 'op hoger nivo' te tillen: 'Zij dragen de ideeën aan en verzetten veel werk. Op deze manier aanvaarden de partijloze mensen de SP-leden in de massa-organisatie vrijwillig in de leiding'. (1) In de loop der jaren werd een flink aantal van die massa-organisaties op poten gezet, zoals het Milieu Aktiecentrum Nederland (MAN), en de Bond van Huurders en Woningzoekenden (BHW). 'Voorkomen is beter (Vib) werd aktief op 'de markt van welzijn en geluk'. Vanaf de oprichting zou de Vib o.a. pleiten voor een jaarlijkse gezondheidstest voor de gehele Nederlandse bevolking, met als argument 'dat tenslotte ook een auto om de tienduizend kilometer een onderhoudsbeurt nodig heeft'.
Hans Achterhuis sprak niet ten onrechte van een 'klopjacht' ... (2).
Het Komitee van Mens tot Mens, aktief

sinds de Vietnam-oorlog, werd eind jaren '70 nieuw leven in geblazen: het zou de vredesbeweging van de SP worden. De leus 'de Hollandse ziekte is een gezonde kwaal' deed het natuurlijk prima in de SP-kring (3). De SP tegen kernwapens, een hele prestatie als men bedenkt dat andere m.l.-splinters jarenlang het Peking-standpunt bleven vertolken en dus telkens voor de dreiging die nà de dood van Stalin van de Sovjetunie uitging waarschuwden! (4).
De SP steunt haar massa-organisaties met drukwerk, juridiese en andere 'wetenschappelijke' adviezen en, last but not least, een altijd bereikbaar telefoonnummer.
Sommige massa-organisaties vermelden de SP zo af en toe in hun krantjes als 'de enige politieke partij die onze akties ondersteunt', terwijl het SP-blad de Tribune aandacht aan de aktiviteiten ervan besteedt.
Het relatieve elektorale sukses van de SP bij raadsverkiezingen - zetels in Nijmegen, Oss, Wageningen en Boxtel - zal dan ook voor een groot deel te danken zijn aan het 'aktiepartij-imago' dat de SP in de loop der jaren heeft weten op te bouwen. Diskussies als in de PvdA over de vraag 'aktiepartij of beginselpartij' worden in de SP niet gevoerd, en dat heeft zo zijn voordelen. Een raadslid in 1977: "We hebben nooit de nadruk gelegd op beloftes zoals andere partijen, maar we hebben er op gewezen dat we door willen gaan met wat we altijd al gedaan hebben' (5)
Anno 1984 is de SP nauwelijks meer een maöistiese partij te noemen, zoals al uit het kernwapenstandpunt bleek, zit de SP niet op een 'Pekinglijn'. Dat zou er na de dood van Mao (in 1976) ook niet eenvoudiger op geworden zijn. Wèl zijn overduidelijk enkele 'maoïstiese' principes overeind gebleven: het 'dien het volk', de massalijn en de stelling dat ware kennis voortkomt uit de praktijk'. De kern van onze werkwijze die voortvloeit uit onze filosofie (het dialekties materialisme) is als volgt samen te vatten: een doorlopend proces van luisteren naar de mensen, voorstellen doen tot aktie toetsen van het voorstel aan de praktijk, zodat het juiste wordt bevestigd en het foute wordt gekorrigeerd', zoals de SP het onlangs zelf formuleerde (6).
Dat de stap naar een *pure* populistiese 'zo de wind waait, waait mijn jasje' politiek (waaraan, dat lijkt mij buiten kijf, *elke* politieke partij zich min of meer schuldig maakt) gevaarlijk klein is geworden is voor de SP geen probleem. Het betekent wel dat het 'dialekties materialisme' nauwelijks een rol speelt bij de totstandkoming van SP-standpunten. Het impliceert inderdaad een 'achter iedere beweging aanhollen, zonder dat getoetst wordt of de doelstellingen wel stroken met de eigen socialistiese uitgangspunten' (7), zoals de PSP-er Bonne Wisman de SP verweet. Typerend was ook het SP-antwoord op dergelijke PSP-kritiek: 'Een partij die in meer dan 25 jaar nog niet is doorgedrongen in de arbeidersklasse zou op zijn minst wat meer bescheiden kunnen zijn (8): de vertrossing van 'linkse' politiek ten voeten uit!

INITIATIEVEN

Opvallend is dat de SP de laatste jaren zelf, 'als SP dus' meer initiatieven is gaan ontplooien. Of hier een Nieuwe Taktiek aan ten grondslag ligt, of dat bepaalde problematieken zich niet zo lenen voor een aanpak via de zoveelste massa-organisatie, of dat de SP zich inmiddels zelf als een massa-organisatie beschouwt (vergelijk de gespierde taal aan het adres van de PSP), of dat sommigen de brochure-kultuur van weleer zijn gaan missen? Geen idee! Hoe dit ook zij, in maart 1980 verscheen de SP-brochure 'Arbeidersvrouw en feminisme'. Eén van de konklusies in die brochure: 'Het feminisme staat de bevrijding van àlle vrouwen in de weg. Vrouwen die zich uit dit feministies isolement willen ver-

lossen en als een volwaardig kameraad willen meedraaien in de strijd voor een rechtvaardige maatschappij voor alle mensen, zijn welkom in de SP' Ja, ja. En passant wordt fijntjes opgemerkt dat 'veel feministen moeilijkheden hebben op sexueel gebied', voorts dat de arbeidersklasse het als een overwinning beschouwt dat 'één persoon door middel van loonarbeid het gezin kan onderhouden' en wordt de lofzang geheven op het veelzijdige bestaan van de huisvrouw: 'Zij bereidt de maaltijd, is dus kokkin. Zij wast en strijkt, is dus...' Zelfontplooiing? Een burgerlijke uitvinding, 'overgewaaid uit de VS'. En: 'omdat de bloeiende ekonomiese situatie veel arbeiderskrachten kon gebruiken, kwam de voor handen zijnde reserve aan vrouwen zeer goed van pas'. Een goed woord hier en daar voor Dolle Mina ('aan een juist klassestandpunt ten onder gegaan'), een schop tegen de zogenaamde linkse partijen die, tegen de belangen van de Nederlandse arbeidersvrouw in, meehuilen in het koor van de 'dames feministen' en je hebt een 'genuanceerde' feminisme-brochure in elkaar gedraaid. Een pleidooi voor 'de rechten van het kind' doet de rest.

Op de vredesdemonstratie van 29 november 1983 in Den Haag was de SP ook van de partij. Het Komitee van Mens tot Mens lijkt van de aardbodem verdwenen. Of de SP extra haar best deed, omdat op de Oplandposter ditmaal het Gezin meeliep zal altijd een raadsel blijven, zeker is wel dat het SP-pamflet "Deze vlieger gaat niet op" het meest verspreide drukwerkje van die dag was, met een Hare Krishnakrantje als een goeie tweede. De vormgeving van het SP-drukwerkje was alleraardigst. Rood, wit en blauw waren de kleuren en op de omslag prijkte een oerhollands tafereeltje met een molentje (9), met als dissonant: een kruisraket (of wat daar voor doorging). Een foto op de binnenpagina toonde ons een groep vrouwen die de leuze "Geen NAVO-geld, Huishoudgeld' met zich meetorste. Vast geen feministes!

Vervang de raket van die voorpagina door een of ander plaatje van "een buitenlander', bijvoorbeeld een van die plaatjes waar Volkskrant-tekenaar Jos Collignon in grossiert, en je zou een uitstekende omslag hebben voor de SP-brochure 'Gastarbeid en Kapitaal' die in het voorjaar van 1983 verscheen. Niet alleen kwa vormgeving echter een somber geheel ... De brochure die verscheen onder verantwoordelijkheid van het landelijk bestuur van de SP, vloeide voort, zo staat in de inleiding te lezen, uit een opdracht van de leden om na onderzoek een standpunt te formuleren over het verschijnsel gastarbeid. De noestere SP-onderzoekers hadden al gauw door dat de problemen vooral bestonden bij 'die mensen die van het platteland komen, de islamitiese godsdienst belijden en zich waarschijnlijk moeilijk kunnen aanpassen aan de werk- en leefgewoonten van ons land'. Bij de Turkse en Marokkaanse gastarbeiders en hun gezinnen dus.

Het eerste hoofdstuk handelt echter over gastarbeid in de 19e eeuw. De SP gaat niet over één nacht ijs. De bedoeling van dit hoofdstuk lijkt vooral te zijn om te onderstrepen dat de SP niets heeft tegen gastarbeiders in het algemeen, al blijkt spoedig dat de SP geen bezwaar heeft tegen linkse gastarbeiders in het bijzonder. De Duitse "Hollandgänger" krijgen daarom veel aandacht en worden niet zozeer geprezen om hun harde werken in het Nederlandse veen maar vooral vanwege de socialistiese ideeën die zij hier introduceren. De 'Vereeniging tot zedelijke beschaving der arbeidende klasse' onder leiding van de Duitse houtkoper (!?) Gödecke, organiseerde de eerste akties in ons land tegen duurte en werkloosheid (10). Ook verspreidde de vereniging die via ene Dohl in verbinding stond met de in Londen ver-

blijvende Marx en Engels, de eerste honderd exemplaren van het Kommunisties Manifest. Of de tweede exemplaren ook verpreid werden blijft helaas onduidelijk. Maar goed, een driewerf hoera voor onze Duitse kameraden.

Niet alle Duitsers die naar ons land kwamen kunnen evenwel op SP-sympathie rekenen. Duidelijk moeite heeft de SP met de 'golf' Duitse dienstmeisjes die na de eerste wereldoorlog naar Nederland kwam. Want, zo stelt de brochure, 'hun techniese kwaliteiten waren niet beter (als die van de Nederlandse dienstmeisjes) maar wel goedkoper'. En socialisties waren we al dankzij die honderd kommunistiese manifesten?

De dienstmeisjes-passage vormt een aanloopje tot het hoofdstuk dat gaat over de gastarbeid in Nederland na de tweede wereldoorlog. 'Komen we in 1947 weer de eerste Duitsers (27.900) en 25.300 Belgen tegen, in 1968 blijken we plotseling 202.200 buitenlanders in ons land te hebben'. De vele tienduizenden die uit Indonesië naar Nederland kwamen in de periode 1950-1958 en die zonder al te veel problemen hun weg vonden in de Nederlandse samenleving slaan de SP-auteurs voor het gemak maar even over. Het ging tenslotte om de Marokkanen en de Turken, 'die door de ondernemers zijn en worden gebruikt voor ongeschoolde arbeid'. Deze gastarbeiders verrichten het zware en vuile werk dat, zo weet de SP, Nederlanders alleen zouden doen als er èn moderne machines voor waren, èn er een behoorlijk loon tegenover stond. Het kapitaal misbruikte de gastarbeid om in een periode van ekonomiese groei de achtergebleven investeringen in mechanisatie en automatisering te overbruggen. Die periode is inmiddels voorbij en *dus* gaat het er somber uitzien voor de gastarbeiders, want: 'Voor de automatisering kan men slechts goed geschoolde, liefst nog meerdere talen sprekende mensen gebruiken'. Weinig kans voor hen: 'omscholing van buitenlanders blijkt in de praktijk te mislukken' en bij de eerste de beste psychologiese test (!) voor menige Nederlander al een heel probleem, vallen buitenlanders uit de boot. Met de gezinshereniging begint volgens de brochure 'toch dikwijls' (!?) de ellende pas goed: Met de (meestal tweedehands) gaskachels, geisers, strijkijzers en wat niet al kan het gemiddelde buitenlandse gezin natuurlijk niet overweg. Zelfs de wc's zijn voor hen dikwijls 'heel vreemde dingen'. En maar niet de Nederlandse taal willen leren, zodat de SP uit kan leggen hoe je een Nederlands toilet dient te gebruiken! De belangrijkste oorzaak van dit alles vormt volgens de brochure het islamities geloof.

In de paragraaf over de islam is o.a. een citaat opgenomen van Anton Constandse (uit De Nieuwe Linie) waarin hij de vloer aanveegt met de islamitiese 'kultuur'. Termen als taboes, feodale leiders, fascistiese overvallers en gruwelijke slachtmethodes passeren de revu, met als konklusie: 'Waarom van nieuwkomers aanvaarden wat we zelf in gewoonten en wetten hebben opgeruimd?'. De kritiek van Sjef Theunis, een week later in DNL werd in de brochure maar achterwege gelaten, evenals de diskussie tussen Constandse en Theunis die er op volgde (11). De boodschap is tenslotte duidelijk. De brochure gunt ons liever een blik in de toekomst: helaas, helaas, ook voor de tweede generatie weinig kans. Uitzicht voor die generatie is 'bijna niet aanwezig'. 'Hun zo andere kultuur' doet de SP ook voor de tweede generatie het ergste vrezen.

De konklusie van de SP is daarom dat 'er nu eindelijk eens' konkrete stappen ondernomen moeten worden. Het kapitaal werd de afgelopen jaren geen strobreed in de weg gelegd bij hun manipulaties met de gastarbeiders! 'Na veel onderzoek en studie' meent de SP

daarom te moeten komen met de volgende voorstellen: òf de buitenlanders nemen na verloop van tijd de Nederlandse nationaliteit aan, òf zij keren op een gegeven moment terug naar hun vaderland, mèt een premie van maar liefst f. 75.000,--. Ter voorbereiding van het doorbreken van de huidige vlees-noch-vis-situatie (het niet kunnen of willen kiezen tussen 'aanpassen' of 'oprotten') denkt de SP aan *speciale kursussen*, zowel voor de blijvers (een pakket Nederlandse taal, zeden- en gewoonten) als voor de terugkeerders (idem, Turks/Marokkaans). Over de bedragen en de invulling van een aantal voorwaarden valt met de SP nog wel te praten maar ... 'in ieder geval is met de uitvoering van onze voorstellen te voorkomen dat het kapitaal een soort tweederangsburgers zal laten ontstaan en daarmee tegenstellingen onder de arbeiders op te roepen. Tegenstellingen die het kapitaal zal gebruiken om, via het bekende verdeel-en-heers-principe arbeiders af te houden van de strijd die zij werkelijk moeten voeren'.

RACISME

Menigeen had echter zo zijn twijfels en vroeg zich af of de SP zèlf niet die 'tegenstellingen' aan het oproepen was! De brochure werd nou niet bepaald met gejuich in links Nederland ontvangen. 'Puur racisme' werd de SP verweten in AFdruk, de nieuwsbrief van een aantal anti-fascisme-groepen die elkaar landelijk gevonden hebben (12). Volgens de CPN is de SP 'op jacht naar Janmaat-stemmers': 'buitenlanders worden door de SP gedwongen tot assimilatie of vertrek en dat heeft niets meer met socialisme te maken' (13). Volgens het PSP-partijbestuur schaarde de SP zich met de brochure 'onder die groeperingen die de buitenlanders afschilderen als vreemde indringers' en kondigde een boykot af (14). Als gevolg van één en ander ontbrak de SP bij een aantal 1 mei-vieringen in '83 (15).

Enkele positieve reakties kwamen er overigens ook. Deze werden door de SP gebundeld en gepubliceerd in een brochure 'Reakties en kommentaren op het rapport Gastarbeid en Kapitaal' Hierin o.a. de reakties van Anton Constandse (16) en Theun de Vries. Opvallend was evenwel dat de (vele!) uitgesproken negatieve reakties in deze 'Reakties op ....'-brochure ontbraken. Een *reaktie* op het standpunt van het PSP-partijbestuur stond er wel in, maar niet het standpunt van het bestuur zelf. Hetzelfde geldt voor de kommentaren in de Waarheid en het Vrije Volk. Ook de positieve reaktie van het Oud Strijders Legioen ontbrak (17) .....

'Goed gedokumenteerd' noemde Theun de Vries de SP-brochure in zijn reaktie. Inderdaad is de lijst met geraadpleegde literatuur op het eerste gezicht indrukwekkend. Nadere bestudering leert evenwel dat die dokumentatie geen andere bedoeling had dan dat 'indruk wekken'.

Het eerste dat opvalt is het ontbreken van een notenapparaat. In het gunstigste geval wordt er in de tekst verwezen naar bijvoorbeeld '*Het* artikel in Intermediair', *welk* artikel wordt dan helaas niet duidelijk. Voor een aantal passages - over de Duitse dienstmeisjes bijvoorbeeld - heb ik in de literatuurlijst geen enkele bron kunnen achterhalen. De bronnen die daarentegen wel staan vermeld, zijn nogal eens vaag. Wat te denken van een bron als 'Ministerie van CRM - Rijksvoorlichtingsdienst'? En voor welke (dag)bladen staan afkortingen als DD, HD en ED?

Het Civis Mundi-nummer van Couwenberg over etniese minderheden staat keurig vermeld, maar hoe kom ik aan de Utrechtse *Buurtpost* (Nr. 25) of 'de brief van vrouwendiskussiegroep 'Het Hobbeltje' te Dordrecht'?

Waarom wel de column van Bart Tromp opgenomen en niet het artikel van Jan Rath (18), waarvan die column een bespreking was? Spelfouten

als 'Romeyn' en Peter 'Schumaker' zijn wellicht niet te vermijden, maar als een artikel uit het *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* over 'Arbeiderskonflikten in de periode 1813-1872' klakkeloos gevolgd wordt door het enige andere artikel uit dat nummer (Bokkerijders) dan is het voor mij duidelijk dat het de SP in ieder geval niet om een zorgvuldige dokumentatie te doen was.

De samenstelling van de lijst is helaas ook eenzijdig. Geen bron waar goede informatie over de islam uit gehaald kan zijn. Geen studies over minderheden, niet over het overzichtwerk van Sjef Theunis, niet de belangrijke studies van Wasif Shadid of Lotty van den Berg (19). Zelfs marxisties-leninistiese klassiekers ontbreken, zoals Marx' 'Zur Judenfrage' (!) of Mao's 'Over de korrekte behandeling van tegenstellingen binnen het volk'. En dat terwijl Mao's uitspraak 'Wanneer jullie je snel tot de waarheid bekeren vergeven we jullie, zo niet dan zullen jullie tot klassevijanden worden uitgeroepen en dienovereenkomstig behandeld worden' (20) toch aardig de strekking die de brochure weergeeft ...

Maar goed, ik begrijp het al, Mao vond het lezen van te veel boeken schadelijk (21)!

'Goed gedokumenteerd'? Zo'n kwalifikatie zegt meer over 'De Vries als historikus' dan over de brochure. Al met al is het minste dat SP-leden zouden moeten eisen van de partijleiding om eens echt aan de studie te gaan! Of dat veel zou helpen is overigens nog maar de vraag. De SP komt namelijk de 'eer' toe om, sinds 1972, een Konsekwent Standpunt over het verschijnsel gastarbeid in te nemen. Trouwens, ook de PvdA en de PPR hadden destijds de nodige moeite met de gastarbeid. Maar terwijl 'links' zich in het algemeen halverwege de jaren '70 begon te realiseren dat gastarbeiders in feite immigranten waren, hield de SP voet bij stuk.

Een belangrijke rol bij deze omslag in het denken over de gastarbeid speelde een artikel van de toenmalige medewerker op het ministerie van CRM, Han Entzinger. Zijn artikel 'Nederland immigratieland'? was bijvoorbeeld voor het toenmalige, kersverse PvdA-kamerlid Molleman aanleiding om zich in de minderhedenproblematies te gaan verdiepen (22). Onbedoeld leidde het ook tot de leuze 'Nederland, géén immigratieland' waarmee een nieuwe politieke beweging een kamerzetel wist te veroveren.

Het was verheugend dat Theun de Vries bij zichzelf konstateerde dat hij, 'redenerende over de islamieten zoals ik doe' - De Vries hanteerde o.a. de term 'Fremdkörper, de Nazi-term voor de joden, ter aanduiding van Turkse en Marokkaanse minderheden - akelig dicht bij de Centrumpartij (die de Vries 'haat') in de buurt komt (23). Ook Constandse ontwaarde 'racistiese elementen' in 'Gastarbeid en Kapitaal' Dat iemand als Glimmerveen, op grond van dezelfde informatie die de SP aandraagt, zou kunnen stellen dat we ook dat socialisme al aan die vermaledijde gastarbeiders te danken hebben, is hen blijkbaar niet opgevallen. Geschiedschrijving met een van te voren vaststaande uitkomst (finalistiese geschiedschrijving) en dat is in de SP-brochure het geval, is per definitie korrupt. Piet Vroon vergeleek het SP-verhaal met een middeleeuwse heksenjacht. Vroons histories besef werd door de rechter gehonoreerd, want de SP verloor een proces tegen Vroon en de Volkskrant (24).

'Puur racisme' kun je de SP echter niet verwijten; daarvoor ontbreekt een duidelijke rassentheorie. Dat wil echter niet zeggen dat er niets met de brochure aan de hand is. 'Racisme' omvat meer dan de strikte rassenwaan alleen. Om een recente definitie aan te halen: 'racisme is die specifieke ideologie, die de uitbuiting en afhankelijkheid van een bepaald 'ras' (groep, volk) organi-

seert en reguleert op basis van *veronderstelde* kulturele en/of *minderwaardigheid* van dit 'ras' en op deze wijze machtsverschillen in stand houdt en verdiept (25).
Het zal duidelijk zijn dat volgens deze definitie de SP-brochure als racisties ge(dis)kwalificeerd moet worden, voor zover tenminste de kulturele minderwaardigheid van de islamitiese gastarbeiders/immigranten als bekend wordt verondersteld en *niet* aangetoond. De vraag is dan of dat laatste überhaubt kan, want schrijven laat staan oordelen over de 'waarde van kulturen' is een hachelijke aangelegenheid. De geschiedenis van vooroordelen is even lang als tragies. Betekende voor de oude Grieken het woord *barbaros* aanvankelijk 'vreemdeling' zonder enige denigrerende bijbetekenis (Herodotus zou nog zijn bewondering uirspreken voor de prestaties van de *barbaroi*) na het optreden van de Perzen in de 5e eeuw v. Chr. ontwikkelde zich het Griekse superioriteitsgevoel waardoor langzamerhand *barbaros* hetzelfde ging betekenen als 'onbeschaafd' ofwel barbaars! Aan het westerse kultuurbegrip zou lange tijd een zelfde vooroordeel kleven (26).
Het begrip kultuur, waarvoor in de 18e eeuw door de Franse fysiokraat Turgot de theoretiese grondslagen waren gelegd, zou tot vèr in de 19e eeuw namelijk vrijwel uitsluitend in het enkelvoud gebruikt worden: een volk had kultuur of had die niet. De 'kultuurloze' volken vielen dan in de kategorie: *'natuurvolk'* of de, al dan niet nobele *'wilden'*.
De Chinezen, nog bewierookt in de 18e eeuw, zouden het in de 19e eeuw niet verder brengen dat de status van 'halfkultuurvolk'. Het antropologies (etnografies) onderzoek dat na ca. 1850 op gang kwam zou dit beeld langzaam maar zeker gaar korrigeren. Aanvankelijk bleef echter de hiërarchiese rangschikking van 'kulturen' het uitgangspunt. Lange tijd meenden antropologen door het bestuderen van 'primitieve' maatschappijen achter de oorsprong van moderne verschijnselen van religie, kunst en de staat te kunnen komen. Onder invloed van één van die *evolutionistiese* antropologen, te weten de Amerikaan Lewis H. Morgan zou Friedrich Engels zijn boekje 'Over de oorsprong van de familie, de partikuliere eigendom en de staat' (1884) schrijven.
De Europese vooroordelen zouden aldus lange tijd 'kultureel', vooral religieus, van aard zijn, wat niet wegneemt dat racistiese ideeën van meet af aan een rol speelden. Schulte Nordholt schreef over de oudst bekende racistiese karikatuur uit 1277: 'al was toen de jodenhaat misschien haat tegen hun godsdienst, toch tekent men al met nadruk zo hatelijk mogelijk het lijfelijke onderscheid' (27).
Pas rond de eeuwwisseling gingen, niet op de laatste plaats dankzij ons onvolprezen westerse 'wetenschappelijke' onderzoek, puur racistiese ideeën de bestaande vooroordelen versterken. De vooroordelen waren er m.a.w. eerder dan de rassenwaan. Het 'racisme' leidde tot de uitvinding van het begrip 'ras' en niet andersom! (29).
De antropologiese theorievorming vond uiteraard niet in een maatschappelijk luchtledige plaats. Het denken over andere volken werd in sterke mate beinvloed door de expansie van het Europese kolonialisme (29). De evolutionistiese theorieën sloten hier prachtig op aan: wezen de evolutionisten immers niet op de achterlijkheid van de te koloniseren volken? Werd daar niet 'iets groots verricht'? Ook Marx meende dat het Briste kolonialisme India uiteindelijk zou meeslepen in de vaart der volken.
Geleidelijk aan kwamen antropologen tot het inzicht dat *kulturen* - vanaf 1900 raakt het meervoud in zwang - het beste van binnenuit, vanuit de eigen struktuur, begrepen kunnen worden. Van dit inzicht was het maar een

kleine stap naar de idee van de principiële gelijkwaardigheid van alle kulturen: het *kultuurrelativisme* leidde tot een eties relativisme. Ook hier is het goed te wijzen op de maatschappelijke achtergrond. Want toen eenmaal de onderwerping van vele inheemse kulturen een feit was, hadden de koloniale overheersers alle belang bij de instandhouding van die kulturen. De export van de westerse liberale èn socialistiese waarden zouden de overheersten wel eens op ideeën kunnen brengen en dat was natuurlijk niet de bedoeling (30). Met de vaststelling dat het kultureel relativisme ook een ideologie is, is de idee dat 'alle kulturen gelijk zijn' nog niet volledig onzinnig of verdacht geworden. De antropoloog Herskovits bijvoorbeeld verdedigde dit relativisme als een 'nieuw humanisme', als 'de noodzakelijke leer van een in pluraliteit van kulturen vreedzaam levende mensheid' (31). Het probleem is alleen dat dit niet konsekwent is vol te houden: Met welk recht zou de Apartheids'kultuur', de Nazi'kultuur', Mao's 'kulturele' revolutie (een ordinaire onderdrukkingskampanje) bekritiseerd kunnen worden? Kultureel relativisme zou ook de tolerantie van intolerantie betekenen!

TOLERANTIE

Er zijn uit deze paradoxale situatie, de onhoudbaarheid van zowel een ondoordacht etnocentrisme als een simplisties kultureel relativisme een aantal oplossingen mogelijk (32), die evenwel altijd een *keuze* impliceren. 'Zelfs' het nihilisme, het afwijzen van welke norm of waarde dan ook, blijkt zeker achteraf, een keuze in te houden. Welnu: Als er dan toch gekozen *moet* worden dan lijken waarden als tolerantie en zelfontplooiing mij niet de slechtste. *'Lijken mij'??* Misschien zijn het wel Fundamentele Waarden van onze westerse kultuur, en als dan niet zo is, wie zal mij het recht ontzeggen om te vinden dat dat volgens mij zo zou moeten zijn?

Ik denk dat dit in ieder geval een beter uitgangspunt is dan dat van het 'primitieve atheisme' - de term is van De Ligt - dat meent dat het atheisme 'bewezen' zou zijn door rede en wetenschap en daarom alle 'gelovigen' voor nagenoeg achterlijk denkt te kunnen verslijten. Ook voor het atheisme blijkt echter, soms op pijnlijke wijze, de onvermijdelijke plaats- en tijdgebondenheid te gelden. Ging Leo Polak, terecht beschouwd als een groot vrijdenker, niet in de fout met zijn pleidooi voor eugenetika? Evenmin als zijn tijdgenoot prof. Stenmetz schrok Polak er voor terug te pleiten voor ergelijkheidonderzoek, naar geestelijke en lichamelijke eigenschappen van het voorgeslacht, dat 'zich over een heel stuk stamboom (zal) moeten uitstrekken om een zekere graad van waarschijnlijkheid voor de prognose (van de kwaliteit van het nageslacht, CB) te verkrijgen' (33).

Wie deze plaats- en tijdgebondenheid ontkent, schreef Van Dooren terecht 'vervalt maar al te gemakkelijk in een dogmaties standpunt (...). Ook al ben ik zelf atheist, ik heb geen behoefte aan blindelings bestrijden van alles wat kerk en godsdienst is' (34). Van Dooren zal ongetwijfeld niet aan 'moskee' en 'islam' gedacht hebben toen hij dit schreef, maar ook een verkettering van de islam, zeker wanneer dat gebeurt zonder kennis van zaken zou zo'n blindelingse bestrijding zijn. Tolerantie, relativering van de eigen standpunten zijn helaas dingen die sommige moderne vrijdenkers nog niet geleerd hebben.

Voor anarchisten geldt uiteraard hetzelfde. In 1934 schreef de Vrije Socialist bijvoorbeeld dat de oude beweging niet anti-semities genoeg geweest was; dat 'joden' als Henri Polak en prof. Kleerekoper het in de moderne vakbeweging en de sociaal-demokratie voor het zeggen hadden gekre-

gen was voor de auteur blijkbaar het toppunt van 'verwording' (35). In onze dagen zouden krakers de Amsterdamse bevolking er aan herinneren dat zij een 'jood' als burgermeester had.
De principiële keuze voor tolerantie en zelfontplooiing is evenwel ook niet zonder problemen. Die keuze komt voor hetzelfde probleem te staan als het kultuurrelativisme, namelijk voor de vraag naar de toelaatbaarheid van intolerantie.
Het verschil met de tolerantie van het kultuurrelativisme (36) is echter dat de tolerantie een norm is die los van welke kultuur dan ook zou moeten gelden. Zowel de intolerantie in de eigen kultuur als die in andere kulturen wordt er door bestreken. De intolerantie die schuilt in het niet-tolereren van intolerantie wordt er in herkend en erkend. Het maakt afwegingen in de praktijk niet alleen mogelijk maar die afwegingen worden zeer belangrijk. Er mag in ieder geval niet al lichtvaardig geoordeeld worden, 'zelfs' niet als het de islam betreft .....
De islam heeft zich in Europa zelden in een grote mate van populariteit mogen verheugen. Eeuwenlang was de islamiet de anti-christ bij uitstek, waarvoor men geen begrip wenste op te brengen, maar waartegen men kruistochten organiseerde. Eeuwenlang bleven de Turken geduchte vijanden. En het hoeft geen betoog dat ook recente gebeurtenissen als de oliekrisis van 1973, de machtsgreep van Khomeiny in Iran en verhalen over handafhakkingen in de Soedan, de islam er ook al niet populairder op hebben gemaakt, de palestijnensjaals ten spijt.
Helaas heeft de stroom publikaties die vooral na 1975 opgang kwam over de achtergronden van de Turkse em Marokkaanse gastarbeiders - Köbben schatte het aantal op zo'n 400 per jaar (37) - die vooroordelen nogal een versterkt. Shadid en De Jongh spraken in dit verband terecht van de 'boomerang van het kultureel relativisme'. Want het goede doel, het leren begrip op te brengen voor mensen uit een andere kultuur, versterkte het sterotiep van Turken en Marokkanen als 'achterlijke plattelanders' maar al te vaak (38).
Jammer genoeg maakten niet alleen hulpverleners deze fout (die zij, om met Freek de Jonge te spreken wel vaker maken) in hun voorlichtingsbrochure, ook de nodige 'wetenschappelijke' studies maakten er zich schuldig aan. Shadid en De Jongh noemen vijf oorzaken van dit soort fouten. Om te beginnen wordt heel vaak (a) de kulturele achtergrond verkeerd geïnterpreteerd; (b) allerlei hypotheses worden dan, volkomen ongegrond met een grote mate van stelligheid als de waarheid gepresenteerd. Kulturen worden als a-historiese en homogene eenheden beschouwd waardoor (c) gedrag van individuën al gauw als 'typies' voor een bepaalde kultuur wordt gezien en (d) variaties geen of nauwelijks aandacht krijgen. En maar al te vaak krijg je de indruk dat (e) onderzoekers denken dat de onderzochten evenveel van hun kultuur afweten als de onderzoekers zelf.
Het zal duidelijk zijn dat je door 'de' kultuur van 'de' Marokkanen en 'de' Turken op één hoop te gooien (de hoop van 'de' islam) zoals in de SP-brochure gebeurt zeker een aantal van deze fouten maakt. Het 'eens een Marokkaan, altijd een Turk' zal hierdoor in ieder geval niet doorbroken worden. De 25.000 uit Suriname afkomstige moslims is de SP trouwens met de 2000 Tunesiërs, 4500 Pakistani en de naar schatting 10.000 anderen (Indonesiërs, Algerijnen, Egyptenaren en o.a. Nederlanders) die de islam belijden, gemakshalve maar vergeten; bij elkaar toch zo'n 12 procent van de islamieten in Nederland!
Maar goed, in de inleiding wàs al beslist dat het uitsluitend om de Turken en Marokkanen zou gaan. De kritiek blijft dezelfde: de SP veronderstelt ten onrechte een *onveranderlijke* homogene islamitiese kultuur. Het ver-

schil met 'ras'-kenmerken is op die manier ook verdwenen, een reden te meer om de brochure inderdaad 'racisties' te noemen.
Ik zal hier geen poging ondernemen om 'wel' recht te doen aan de islam in het algemeen of de islam in Nederland in het bijzonder. Daar zou op zijn minst een boek voor nodig zijn en dan nog is het maar de vraag of de kern van de zaak eigenlijk wel geraakt wordt. In ieder geval heeft de islam aangetoond, zoals alle wereldgodsdiensten, zeer 'open' te zijn, is in staat gebleken zich aan te passen aan de vele kulturele tradities waarin islamitiese elementen geïnkorporeerd werden, danwel gingen overheersen. Zo ontwikkelde zich in het Afrika ten zuiden van de Sahara een bijzonder tolerante vorm van de islam: Amin en Bokassa, twee diktators die zich ooit tot de islam bekeerden, waren hiervoor zeker niet representatief. Zelfs Khomeiny staat niet model voor het islamitiese réveil in Iran. Ex-president Bani-Sadr bijvoorbeeld dankte zijn populariteit onder het Iraanse volk aan zijn liberale, wellicht zelfs libertaire, opvattingen. Een boek van Bani-Sadr werd dan ook terecht positief beoordeeld door het Franse tijdschrift *Libre* (39). 'Er schijnt weinig reden te zijn om er aan te twijfelen dat op langere termijn ook in de Moslimse landen van de Derde Wereld de arme boeren in opstand zullen komen (....) Het ziet er (....) niet naar uit dat godsdienst zijn traditionele funktie als 'afleidingstaktiek' blijvend zou kunnen vervullen', schreef Wertheim. 'Op den duur zou de godsdienst best meegesleurd kunnen worden door de revolutionaire stroomversnelling en als katalysator kunnen werken in kombinatie met niet-godsdienstige ideologieën' (40). Turkije is niet alleen het land van fascisme, maar ook dat van verzet. En in Marokko heeft Koning Hassan niet voor niets zo'n moeite zijn regime te handhaven .....
Hoe een *Nederlandse islam* die vroeg of laat zal ontstaan er uit zal zien? Er lijkt mij geen enkele reden om daar àl te pessimisties over te zijn, mits die islam de ruimte krijgt. In ieder geval zal het voor blindelingse islam-bestrijders een hele teleurstelling zijn dat wellicht juist een keuze voor een blijvend verblijf in Nederland, onze islamitiese landgenoten in staat zal stellen zich in te zetten voor het optimale behoud van hun eigen kultuur, zoals Kees Wagtendonk opmerkte.
Wagtendonk wees desalniettemin op het belang van een keuze voor zo'n oriëntatie op een permanent verblijf in Nederland òf voor een oriëntatie op het land van herkomst danwel, vanwege de eventuele financiele steun op. Saoedi Arabië (41). Met de islam als zodanig heeft deze keuze weinig te maken. Vele Griekse gastarbeiders bijvoorbeeld zullen met hetzelfde dilemma worstelen. De 'vlees-noch-vis'-situatie is wellicht inherent aan elke 'migrantenkultuur'. Kulturele 'achtergronden' mogen van belang zijn, de ervaringen in Nederland eveneens. Die ervaringen zullen die 'achtergronden' namelijk beïnvloeden zoals ook uit onderzoek blijkt (42). Sommige elementen zullen er door versterkt worden, andere verdwijnen of worden afgezwakt, nieuwe elementen zullen worden toegevoegd .... Welke 'dialekties materialist' zou anders verwacht hebben?

POPULISME

De SP-analyse heeft dan ook met de beleden 'dialekties materialistiese filosofie' weinig te maken - 'idealistieser' dan het aanwijzen van de godsdienst als oorzaak van een probleem kan volgens mij niet! - maar alles met haar populisme.
Want wie zou verwachten dat de SP op grond van haar brochure zich zou gaan inzetten voor de rechten van buitenlandse werknemers komt bedro-

gen uit. Constandse mag er dan terecht op gewezen hebben dat het toekennen van dezelfde rechten aan buitenlandse arbeiders als de Nederlanders hebben, een emancipatoriese zaak zou zijn, de SP-*praktijk* is een heel andere! Want wat doet de SP? Zij slaat aan het folderen in precies dezelfde wijken als waar Janmaat en Glimmerveen aktief zijn in die oude wijken waar de gevoelens van *rankune* dezer dagen welig tieren (43). Daarmee is weinig gedaan aan de door de SP zo betreurde vlees-noch-vis-situatie! Als deze aanpak daar invloed op heeft, dan is het een zeer bedenkelijke: het gevoel bedreigd te worden zal er onder buitenlandse arbeiders niet bepaald door afnemen. Wie weet kan, als het aanslaat, ook die f. 75.000,-- die de SP in haar oneindige goedheid ter beschikking wilde stellen voor hen die zich een 'enkele reis thuisland' aanschaffen, wel achterwege blijven .....

De SP-voorstellen zijn al met al op zijn minst weinig doordacht, er toch even van uitgaande dat er sprake is van 'goede bedoelingen'. Of de f. 75.000,-- 'vertrekpremie' inderdaad het beoogde effekt zal sorteren, en niet, zoals uit onderzoek (44) blijkt, terecht zal komen bij hen die toch al van plan waren terug te keren, is een door de SP niet gestelde, laat staan beantwoorde vraag. Dat voor 'integratie' gezinshereniging een voorwaarde is (was), wil de SP domweg niet inzien. Dat misschien juist een Turk of Marokkaan die goed 'geintegreerd' is, in de zin dat hij niet onderaan de arbeidersladder bungelt en bijvoorbeeld 'modaal' verdient, wel eens zou kunnen terugkeren (45) zou het verschijnsel 'gastarbeid en kapitaal' (voor arbeiders verklaard) natuurlijk maar moeilijk gemaakt hebben en Erik Meyer die de brochure prees vanwege de 'ouderwets socialistiese' aanpak zou wat anders hebben moeten verzinnen (46).

En waarom eigenlijk f. 75.000,--? Zou iemand die pak weg 15 jaar in Nederland gewoond en gewerkt heeft nog wel een eigen bedrijfje kunnen beginnen? Ontbreekt het de aspirant-remigrant doorgaans niet allereerst aan kennis van de markt e.d.? (47). Misschien vinden remigranten wel eerder een baantje bij Philips of Unilever, want de SP mag dan nog steeds het door Stalin uitgevonden 'socialisme-in-één – land' nastreven, het kapitaal houdt er sinds jaar en dag een internationalere kijk op na. Het zal Philips worst zijn of hij een Turk in Nederland of in Turkije 'uitbuit'!

De SP houdt de arbeiders liever voor dat ze hogere lonen zouden kunnen hebben als de buitenlanders er maar niet geweest waren. Statisties materiaal ontbreekt hier echter: vermoedelijk niet omdat de SP een 'kosten/baten-analyse' van het verschijnsel gastarbeid zo onsmakelijk vindt.

Dezelfde nationale bekrompenheid kenmerkt overigens onze islam-bestrijders. Want de islam is niet bestreden door de 'speciale kursus' die de SP voor de terugkeerders in petto heeft! Wat overblijft zijn de vooroordelen, waarvan ik de misverstanden over het rituele slachten niet onvermeld wil laten. Mits dit vakkundig gebeurt, schrijft Wagtendonk, is een onmiddellijke hersendood het gevolg, wat eenzelfde werking heeft als een verdoving (48). Waarmee alleen de vegetariërs onder ons recht van spreken hebben. En van vegetarisme is voor zover ik weet in het biefstuksocialisme van de SP geen sprake (49). Gevreesd moet worden dat het rituele slachten dezelfde funktie vervuld als de beschuldigingen van gruweldaden aan het adres van de joden door de nazi's. Overdreven sentimentaliteit werd wel vaker gekoppeld aan moorddadige praktijken. Het was bepaald geen toeval dan propagandakommissaris Goebbels ook voorzitter was van de Nazi-dierenbeschermingsorganisaties!

En het socialisme dan? Op het moment dat ik dit artikel schrijf, pro-

beren in Frankrijk stakende *Noord-afrikaanse* arbeiders werkwilligen buiten de poort van de Talbot-autofabrieken te houden. Ook elders in Europa is herhaaldelijk gebleken dat het de 'migranten' als het er op aan komt, zeker niet aan strijdlust ontbreekt. In 1969 al staakten Aziatiese arbeiders van de Engelse Shotton Bros-fabrieken, naar goed Engels gebruik voor een loonsverhoging van maar liefst 35 o/o, een week nadat de officiële bonden al een kompromis met de direktie had gesloten. Bij Midland Motor Company trachtte de direktie een sterke, door migranten opgezette arbeidersorganisatie, door de inzet van Echte Britten kapot te maken (50)!
Wat de situatie in Nederland betreft: er is bij mijn weten nog nooit een staking door buitenlandse arbeiders gebroken (51). De SP vermeldt nota bene zelf een 'dank zij de SP gewonnen' staking van Turkse vrouwen in haar brochure 'Reakties op ....!'
Vanzelfsprekend heeft de SP gelijk met haar stelling dat vooral het Kapitaal geprofiteerd heeft van de buitenlandse arbeiders, maar wie had het onoverwinnelijke Hollandse proletariaat tegengehouden om uit solidariteit te staken tegen de 'overuitbuiting' van de gastarbeiders? Dat Nederlandse proletariaat vond het eigenlijk wel goed, vrees ik ... Al met al is de SP-opstelling misschien wel het beste getypeerd als de reaktie in de slechte betekenis van het woord van wat Lenin in een helder moment de 'arbeidsaristokratie' noemde! De waarde voor het Kapitaal van zo'n opstelling, schreven Castles en Kosack in hetzelfde jaar 1972 waarin de SP haar Definitieve Standpunt over het Verschijnsel Gastarbeid innam, ligt in hun falen hun doelen te bereiken (52).
En is hiermee alles wat zich onder de vlag van de islam aandient bij voorbaat goedgepraat? Natuurlijk niet, maar de slechtste manier om ideeën te bestrijden is de mensen die die ideeën er op na houden te bestrijden. 'Bevrijding door verachting' heeft ook zijn grenzen. Stellig dient de invloed van de fascistoïde Grijze Wolven en Amicales teruggedrongen te worden. Zeker is het een grof schandaal dat Minister Schoo onder druk van Marokko de NCO-subsidie voor een progressieve Marokkaanse organisatie als het KMAN ongedaan wilde maken (53). Ongetwijfeld hebben ook de 'Nederlanders' in de oude wijken het moeilijk. Maar voorkomen moet worden dat vreemdelingenhaat, of die nu strikt 'racisties' is of niet, een onderdeel gaat worden van een nieuwe 'verzetskultuur' (54).
Dat is gemakkelijker gezegd dan gedaan. Van overheidsbeleid valt zeker nu weinig heil te verwachten. 'Positieve diskriminatie' is een mooi ding maar heeft echter alleen dàn het gewenste resultaat als alle betrokkenen er de rechtvaardigheid van inzien; op het moment met andere woorden dat het eigenlijk al niet meer nodig is. 'Al die subsidies zijn erg slecht voor ons', vond ook de Marokkaan Hassan Bel Ghazi (55).
Samen strijden voor een rechtvaardiger samenleving zou daarom wel eens de enige goede leerschool kunnen blijken te zijn. De voorwaarden daartoe zijn in ieder geval in principe aanwezig. Het kultureel reveil op wereldschaal dat Bart de Ligt in de jaren '20 meende te signaleren mag dan te optimisties zijn gebleken, hoopvolle tendenzen binnen de islam in Nederland zijn er, voor wie ze tenminste zien wil wel degelijk (56). Socialisten hebben hier een taak, die in ieder geval niet zal moeten bestaan uit het aanscherpen van tegenstellingen, zoals de SP doet.
'Zolang de Turken worden onderdrukt worden onze eigen vrijheden onderdrukt' schreef Constandse in 1973 (57). Ik zie niet in waarom dit pleidooi voor solidariteit met Turken (èn Marokkanen) niet zou moeten gelden

nu zij zich binnen onze grenzen ophouden. Het is te hopen dat, mocht er ooit een Russel-tribunaal georganiseerd worden nav de vertrapte rechten van 'gastarbeiders' in West-Europa anarchisten èn vrijdenkers daaraan als getuigen zullen kunnen meedoen. De anarchist Chomsky gaf door zijn medewerking aan het 4e Russell-tribunaal, gewijd aan de rechten van Indianen in Zuid- én Noord-Amerika, m.i. het goede voorbeeld.

NOTEN:
(1) Vgl. Vrij Nederland, 30.4.1977; (2) Vgl. de Tribune 1975/19. Voor een kritiek zie Hans Achterhuis, De markt van welzijn en geluk (Ambo, Baarn), z.j. pp. 43 e.v.; (3) Haagsche Courant, 29.10.1982; (4) Zie bijv. de Rode Vlag (uitg. KAOml), 30 aug. 1980; (5) Jan Marijnisen (SP Nijmegen) in VN 30.4.1977; (6) 'Wat we willen, wat we doen', SP, voorjaar 1983; (7) Bevrijding, 1983/10; (8) Brief SP dd. 18.8.1983, afgedrukt in Vuist (uitg. PSP-Nijmegen), okt. 1983; (9) De Centrumpartij bedient zich van dezelfde kneuterige symboliek, zie Joke Kniesmeijer (Anne Frank Stichting). 'De crisis en de nieuwe zondebok. De racisttische politiek van de Centrumpartij' 1983, p. 24; (10) Vgl. Ger Harmsen, Idee en beweging, (SUN, Nijmegen), 1972, p. 23; (11) DNL, resp. 2,9 en 23 april 1982; (12) AFdruk 2 (juni 1983), p. 22; (13) De Waarheid, 2.4.1983; (14) Bevrijding 1983/10. In de volgende nummers een uitgebreide diskussie; (15) Volkskrant 18.5.1983; (16) zie elders in dit nummer; (17) Zie AFdruk 3 (sept. 1983), p. 28. In het OSL-blad Stavast werd de SP geprezen omdat zij tenminste 'het' probleem (de buitenlanders) durfde aan te pakken; (18) J. Rath, Turkse en Marokkaanse eilanden in Hollands politiek vaarwater: migrantenkiesrecht in de praktijk' Sociol. Gids, mei/juni 1981; (19) S. Theunis, 'Ze zien liever mijn handen dan mijn gezicht' (Baarn, 1979); L. v.d. Berg-Eldering, 'Marokkaanse gezinnen in Nederland' (Alphen a.d. Rijn, 1978); W. Shadid, 'Maroccan workers in the Netherlands' (proefschrift Leiden, 1979); (20) L. Kolakowski, Geschiedenis van het marxisme deel 3 (Utrecht, 1981) p. 560; (21) Kolakowski, op. cit. p. 353; (22) H.B. Entzinger, 'Nederland immigratieland?', Beleid en maatschappij 1975/12, pp. 326-336. Verg. A.J.F. Köbben, 'Het heilig vuur' (Rede, Leiden 1980) p.4 Molleman zou het tot direkteur van Koördinatie Minderhedenbeleid van het Ministerie van Binnenlandse Zaken schoppen (dat o.a. de recente ontruimingen in Capelle, waarbij de ME tegen huurweigerende Molukkers werd ingezet, koördineerde. Zie bijv. de Groene 11.1.1984); (23) Er is overigens geen reden om aan te nemen dat de SP met extreem-rechts samenwerkt. In West-Duitsland ligt dit anders. Zo voorspelde voorzitter Bundt van de Junge Nationaldemokraten (de jongerenafdeling van de NPD) in 1978: 'Wij en de maoisten - dat wordt in de komende jaren nog wel wat!' Zie hierover: J. pomorin en R. Junge, 'De neo-nazi's in de Bondrepubliek' (Wereldvenster, Baarn) 1979. Cit. op p. 18 Voor een scherpe kritiek op De Vries zie De Groene 10.8.1983.; (24) Column Vroon in Volkskrant 30.7.1983. Uitspraak proces zie Volkskrant 2.9.1983; (25) Th. Witvliet en H. Opschoor, 'De onderschatting van het racisme' Wending nov. 1983 (themanummer antiracisme) p. 563; (26) Voor een beknopte geschiedenis van het begrip kultuur zie bijv. G.W. Locher, 'Cultuur en transformatie' in S.W. Couwenberg (!), Tijdsein, Alphen a.d. Rijn, 1972. (27) J.W. Schulte Nordholt, 'Rassendiskriminatie', Amsterdam 1961, fig. 1; (28) Vgl. Castles 'Wie begegnen wir dem Neuen Rassismus?' in R. Italiaander (Hrsg.), 'Fremde Raus?' (Fisher, Frankfurt) 1983, pp. 135-144; (29) Zie Ton Lemaire, 'Over de waarde van culturen. Een inleiding tot de cultuurfilosofie' (Ambo, Baarn) z.j. pp. 173-174. Vgl. Witvliet en Opschoor, op cit. p. 557; (30) Lemaire, op. cit. pp 174-176; (31) Lemaire, op. cit. p. 175 (32) Zie Lemaire, op. cit. pp. 181 e.v. Vgl. L. Kolakowski, 'Op zoek naar de barbaar. De illusies van een cultureel universalisme' in: 'Essays van Kolakowski' (Spectrum, Utrecht) 1983 en H. Marcuse, 'Repressieve tolerantie' in bundel 'Geweld en vrijheid' (Van Gennep, Amsterdam), 1977. Ook De Ligt's 'Wereldcrisis en wijsbegeerte' is als zo'n oplossing te beschouwen. Vgl. A. Constandse, 'Bart de Ligt als cultuurfilosoof' in De As 62; (33) Zie het portret van Jan Rogier van Leo Polak in zijn bundel 'De geschiedschrijver des rijks en andere socialisten' (SUN, Nijmegen) 1979, cit. op p. 148; (34) Wim van Dooren, 'Anarchismediskussie' in De As 31 pp. 26-30; (35) T. Jansen en J. Rogier, bijlage VN 3.12.1983 p. 23 (36) Marcuse (op. cit.) spreekt hiervan 'abstrakte tolerantie'; (37) Köbben, op.cit., p. 4 N.B. Köbben doelde hier op de omvang van publikaties over minderheden in het algemeen. (38) R.J. de Jongh en W.A. Shadid, 'De boemerang van het cultureel relativisme' in: Intermediair 6.3.1981, pp. 1-7; (39) Olivier Roy, 'Beni-Sadr théoricien politique ou l'Etat au miroir de l'Imâm' in: Libre 1980/8 pp. 199-216; (40) W.F. Wertheim 'Evolutie en revolutie' (Van Gennep, Amsterdam) 1975, pp. 406-409. (41) Kees Wagtendonk in: Ruud Peters, 'Van vreemde herkomst. Achtergronden van Turkse en Marokkaanse landgenoten' (Wereldvenster

Bussum) 1982, p. 137 (de bundel van Peters is verreweg het beste boek in zijn soort dat momenteel verkrijgbaar is); (42) Zie het voortreffelijke themanummer van Psychologie en Maatschappij over 'migrantenkultuur': 1983/3 (nr. 24, sept.). Hieron o.a. een bijdrage van T. Pennings en M. v. Attekum getiteld 'Kultuur in de maak. Griekse arbeidersgezinnen in Utrecht'. Onderzoek op dit punt werd o.a. verrichtdoorShadid, op. cit.; (43) SP-folders werden o.a. verspreid in Alkmaar. Zie Bevrijding 1983/16. Rancune is m.i. een sleutelbegrip in de diskussie over fascisme. Het zou een goed idee zijn Ter Braak's 'Het nationaal-socialisme als rancuneleer' (thans alleen te verkrijgen in deel 3 van zijn Verzameld Werk) in een goedkope versie te herdrukken!; (44) Zie bijv. Folia (UvA) 27.8.1983 n.a.v. een rapport van Muus, Penninx en Van Amersfoort; (46) Zie A.J.F. Köbben 'Buitenlandse werknemers en beleid', Beleid en Maatschappij, mei 1978, p. 136. F. Bovenkerk, 'The sociology of return migration; a biographical essay (Den Haag), 1974, pp. 20-25 noemt literatuur die deze gedachte op zijn minst enige steun geeft. (47) Erik Meyer, een PSP-er die het in de diskussie in Bevrijding] voor de SP opnam, prees de brochure vanwege de 'oudlinkse ongenuanceerde' aanpak, zie Bevrijding: 1983/12 en /18; (48) Zie voor een aantal ervaringen met terugkeerprojekten W.A. Ettema e.a. 'Gast in eigen land' in: Intermediair 15.1.1982, pp. 37-43; (49) Aldus Wagtendonk in: Peters (red) op. cit. p. 122; (49) Aardig in dit verband is de manier waarop de SP het 'demokraties-centralisme' (aanpassen of oprotten!?) uitlegt: 'Vier mannen trekken er op uit om een koe te stelen. Ze zullen haar ter plekke slachten en met zijn vieren zijn ze sterk genoeg om de koe te dragen. In het donker raken ze de weg kwijt. Drie zeggen: we moeten links af, maar de vierde is er zeker van dat ze rechtsaf moeten. Als ze nu ieder hun eigen weg gaan, wordt de koe wel gevonden maar niet gestolen (....)', 'Wat we willen, wat we doen', 1983, p. 14; (50) R. Cohen, 'The end to the migrant labour boom' in NILS (Newsletter of international labour studies, Institute of Social Studies, Den Haag) No. 10 (april 1981) pp. 1, 4-6; (51) Bovendien schieten officiële vakbonden dikwijls ernstig tekort. Zie bijv. B. v.d. Velde en J. v. Velzen'. De Nederlandse vakbonden, internationale solidariteit en buitenlandse werknemers: ideologie en werkelijkheid' in: F. Bovenkerk (red), Omdat zij anders zijn (Boom, Meppel, 1978), pp. 166-188. Zie ook: Motief 1979/7 (themanummer gastarbeid en vakbeweging). Pas in de zomer van 1983 verscheen een FNV-nota over deze problematiek ('Samen beter dan apart'); (52) St. Castles & G. Kosack, 'The function of labour migration in western european capitalism' in: New Left Review Nr. 73 (May-June 1972) pp. 3-22 Vgl. St. Castles, 1983, op.cit. (53) Deze houding heeft ongetwijfeld te maken met het feit dat Marokko één van de belangrijkste grondstoffenleveranciers is van de Nederlandse kunstmestindustrie. Zie hierover bijv. Liesbeth Ordeman, 'De Nederlands-Marokkaanse betrekkingen en de westelijke Sahara' in: Derde Wereld 1983/3, pp. 4-8. ; (54) Zie A. Dieleman 'Het Racisme in de oude volksbuurten' in Marge 1983/7-8 (themanummer Fascisme en Welzijnswerk), pp. 200-206; (55) NRC 28.10.1983. Bel Ghazi is auteur van het uitstekende boek 'Over twee culturen'; uitbuiting en oppotunisme (Rotterdam, Futile) 1982, vgl. F. Bovenkerk, 'Helpt hulp aan minderheden? In Intermediair 27.5.1983. (56) Vgl. A. Constandse, op.cit. Ik zal volstaan met één voorbeeld, zie 'Met eigen ogen' Verhalen van Turkse vrouwen' (uitg. i.s.m. Turks Cultureel Centrum voor Vrouwen' in Rotterdam door De Trommel, Amsterdam, 1983. (57) Inleiding Constandse in: D. Ozgüden, 'Turkije, fascisme en verzet' (Van Gennep, Amsterdam), 1973, pp. 7-13.

NASCHRIFT

Anton Constandse

Zoals bekend worden de artikelen in De As op persoonlijke titel gepubliceerd. Dat betekent uiteraard dat de opinies van de redakteuren en medewerkers van elkaar kunnen verschillen. Uit het voorgaande artikel van Cees Bronsveld blijkt dit nogeens overduidelijk. Voor een beter begrip drukken we daarom hierna een tweetal korte reakties af van de hand van Anton Constandse. De eerste is een brief van Constandse aan de samenstellers van 'Gastarbeid en Kapitaal', die ook is opgenomen in deze SP-brochure.

De tweede reaktie is geschreven naar aanleiding van brieven die Constandse ontving van lezers van de brochure (Redaktie)

I

U hebt mij uw brochure *Gastarbeid en Kapitaal* toegezonden met het verzoek, daarover mijn mening te zeggen, mede omdat ik er in word geciteerd. Dezelfde persoonlijke moeilijkheden die deze brief zo hebben vertraagd, beletten mij op het ogenblik een uitvoerige recensie te schrijven over de zeer informatieve verhandeling. Wel wil ik zeggen dat het mij zeer ongepast voorkomt, in deze brochure "racistiese" elementen te signaleren. Deze term wordt te pas en te onpas gebruikt, in het algemeen echter voor konflikten ten gevolge van kleurverschillen, ten onrechte "rasveschillen" genoemd. (Er bestaan geen rassen onder mensen, zoals onder dieren). Maar in dit essay wordt zelfs niet gerept van de donkerkleurige Surinamers, aan wier Nederlandderschap ook geen ogenblik wordt getornd. De problemen, die kunnen ontstaan ten aanzien van Turken en Marokkanen, even "blank" als wij zijn, zijn sociaal of nationaal van aard. Daarover wil ik wel mijn opvatting geven.

Over de naturalisatie, in de brochure aanbevolen. Het zou ideaal zijn als we kosmopolieten konden zijn en er geen nationale staten zouden bestaan. Maar de wildernis die zij vormen is reëel, en in de praktijk kunnen alleen rijke multinationale kapitalisten zich veroorloven, kosmopolities te leven. Sociaalzwakke proletariërs of arme landverhuizers zijn, als ze min of meer statenloos zijn, weerloos. Voor hen is een mogelijke waarborg daartegen het bezit van de nationaliteit van het land van hun inwoning en de aaspraak op de daarmee verbonden rechten, die hun bestaan enigszins kunnen beschermen. Alle geïmmigreerde minderheden in onze historie (de brochure gewaagt ervan) hebben die naturalisatie verworden. Aan de joden werd die tot aan de Bataafse Republiek (de Franse tijd) geweigerd. En alle progressieve kringen verheugden zich, met de joden, over de toekenning van het volledige staatsburgerschap. Alle minderheden (Vlamingen, Hugenoten, Duitsers, Joden, enz) hebben een grote bijdrage geleverd aan de ontwikkeling van onze civilisatie door hun integratie in onze gemeenschap. Als er wordt gepleit voor naturalisatie van Turken en Marokkanen, die hier blijven willen (en dat zijn m.i. in de praktijk de meesten) is dat niet alleen de voortzetting van een onzer beste tradities, maar ook van de bevordering van een *emancipatie*, die het tegendeel is van diskriminatie.

Over twee culturen. In De Nieuwe Linie van 2 en 9 april 1980 en deelnemende aan een televisie-uitzending van het Humanistisch Verbond (opgenomen 27 oktober 1981) heb ik gepleit voor integratie van die gastarbeiders, die in werkelijkheid immigranten zijn en nooit naar hun land blijvend zullen terugkeren. Ik wees de theorie af van de "twee kulturen". Onze civilisatie is zeer rijk aan variaties. Er zijn vijfhonderd godsdiensten, vele levens- en wereldbeschouwingen, maar het samenleven is slechts mogelijk door aanvaarding van één steeds in evolutie verkerend stelsel van regels omtrent het onderlinge sociale verkeer. In die zin behoort er één vrijzinnig patroon te zijn, waarin ieder kan funktioneren. De vermoede bijdrage daaraan van nieuwkomers, die soms nauwelijks alfabeten zijn, afkomstig uit dorpen met feodale strukturen wordt zeer overdreven. Maar zij zijn het, voor wie we uitzonderingen zouden moeten maken, omdat hun onderworpenheid aan religieuze machten, hun patriarchale opvattingen omtrent hun gezag over vrouwen en dochters, hun afkeer van geboortebeperking enz. gerespekt-

teerd zouden moeten worden ..... terwijl wij zelf daarmee al lang geleden hebben afgerekend. Het enorme gevaar van dit standpunt is het dulden van ghetto's en het bestendigen van de voorwaarden voor een onder-proletariaat, dat niet mee kan komen. Hun vaderland, semi-feodaal en diktatoriaal geregeerd (in Marokko met een vorst die zowel het wereldlijke als het geestelijke gezag vertegenwoordigt) krijgt de kans, zijn onderdanen in het buitenland te blijven kontroleren, door konsuls, nagestuurde geestelijke leiders en taalleraren. Zulk een buitenlandse voogdij is in het verleden nooit ten aanzien van immigranten geduld. Het gevolg kan zijn dat de uit de islamitiese wereld gekomen arbeiders (en hun kinderen, wat nog veel ernstiger is) de Nederlandse taal niet goed leren door de remmingen van hun miljeu, en moeilijker tot ontwikkeling komen dan de gemiddelde Nederlandse arbeider. De mythe van de twee kulturen werkt in hun nadeel, vertraagt hun integratie en is schadelijk voor de toekomst van hun kinderen. Huichelaars zijn de begeleiders, die doen alsof deze arbeiders naar hun vaderland zullen terigkeren, en die tegelijk alles doen om hen hier te houden.

De legende van de terugkeer. Het is niet zinvol op die terugkeer te rekenen. En wie - zoals de auteurs van deze brochure - de nadruk leggen op de wenselijkheid van naturalisatie, mogen niet de indruk wekken alsof ze "van die gastarbeiders af zouden willen". Wie weg willen moeten dat beslist doen, met erkenning natuurlijk van door premiebetaling verkregen rechten op pensioen of uitkering over een bepaalde periode, eventueel "afgekocht". Maar we behoeven de gevolgen van hun duurzaam verblijf in ons land niet te vrezen, mits ze zich integreren in een vrijheidlievend bestel en dat helpen uitbouwen, met een ideaal van persoonlijke verantwoordelijkheid (allereerst jegens rechten van vrouw en kinderen en geboortebeperking) en van sociaal-kulturele ontwikkeling.

II

De linkerzijde wordt in Nederland wel een vreemde kombinatie. Lieden die willen dat de gastarbeiders teruggaan naar hun land van herkomst worden racisten genoemd. De term is niet juist, maar de bedoeling is goed. Als nu echter iemand er voor pleit dat gastarbeiders die willen blijven (en dat zijn de meesten) welkom zijn mits ze zich "integreren", land- en lotgenoten worden en aan Nederlandse arbeiders gelijk, dan wordt die ook een racist genoemd. Waarom? Omdat hij de "kultuur" van de immigranten zou miskennen en er met een gevoel van "blanke superioriteit" tegenover zou staan.

Wat een onzin allemaal. Turken en Marokkanen zijn even blank als Italianen en Spanjaarden, alleen hebben deze gastarbeiders weinig aandeel gehad aan de kultuur doordat ze voortkomen uit een arm proletariaat, vaak uit paupers van het platteland, en hun kultuur voornamelijk godsdienst is. Niet dus een vrijheidlievende levens- en wereldbeschouwing, geen vrije ethiek, geen literatuur of muziek, geen godsdienstloos zoeken naar levensvreugde. De Islam is zeer autoritair, nog meer dan jodendom en christendom, die in elk geval zeer vele variaties en interne tegenstellingen kennen. Er zijn tal van ortodoxe islamieten, die veeleer racisties en fascisties genoemd kunnen worden dan vrijzinnige Nederlanders die hen kritiseren. Hun houding tegenover het gezag, de koning van Marokko (tevens een soort paus) hun vrouwen en kinderen of andersdenkenden is hoogst bedenkelijk en diskriminerend. En als aanpassing wordt voorgestaan aan normen van Nederlandse vakarbeiders is dat geen poging tot diskriminatie, maar tot emancipatie. Overigens nog een opmerking: overal waar in de "Derde Wereld" steden ontstaan met

modern verkeer, scholen, universiteiten, concertzalen, theaters, enz. is de kultuur "westers", geleidelijk "mondiaal". Wie er aan deelnemen verschillen niet van gelijksoortige kringen van het Westen.

Dan mijn anarchistiese achtergrond. Die heeft weinig met de kwestie te maken. Toen Europese anarchisten emigreerden naar Noord-Amerika en Argentinie en daar libertaire bewegingen vormden hebben ze nooit vastgehouden aan het staatsburgerschap van hun geboortelanden, terwijl ze atheisten waren. En als men filosofeert over een libertair-socialistiese maatschappij moet men veronderstellen dat deze als kernen zal hebben de gemeenten (communes) en de bedrijfsraden (associaties) beide autonoom, vrij om al of niet buitenlanders aan te nemen, zonder dat een centralistiese wet zulks zou voorschrijven. De omstandigheden zouden de doorslag geven.

Er is tenslotte geen sprake van kosmopolitisme of revolutionaire ideeen. Er worden in ons land bijvoorbeeld geen ontheemde, vaderlandloze Palestijnen toegelaten. Dat honderdduizenden Turken en Marokkanen hier konden komen is het gevolg van afspraken van de Nederlandse regering met de (fascistiese!) regimes van Turkije en Marokko, militaire bondgenoten van het Westen. Deze willen kontrole behouden over hun onderdanen, met een beroep op hun "kultuur". Het is in het belang van de emancipatie der gastarbeiders, hen los te helpen maken van de politieke en godsdienstige leiders van hun vroegere vaderlanden.

LOSSE EXEMPLAREN

Zolang de voorraad strekt zijn nog de volgende afleveringen van De As verkrijgbaar: nr. 28 (Kropotkin), nr. 36 (Europa), nr. 38 (Bedrog van het Kapitaal), nr. 41 (Gezondheidszorg), nr. 42/43 (Proudhon), nr. 44/45 (Onkruit en antimilitarisme), nr. 46 (USA), nr. 47 (Geweld), nr. 49 (Sociale aktie), nr. 53 (De staat van verzorging), nr. 55/56 (Politieke vorming), nr. 58 (Koöperaties en kollektieven), nr. 59/60 (Anarchistiese perspektieven), nr. 61 (Marx), nr. 62 (Bart de Ligt) en nr. 63 (Anarchie & Avantgarde).

Bestellen door storting van f. 4,95 per exemplaar, resp. f. 6,95 voor een dubbelnummer en voor nr. 61, nr. 62 en nr. 63 op postgiro 4460315 van De As in Den Haag.

DE KRISES IN DE KRISIS OF DE LINKSE ONMACHT

Rudolf de Jong

Als het goed gaat met de kapitalistiese ekonomie, gaat het ook redelijk wel met links en vooral met allerlei linkse beschouwingen over het ten einde lopen van het kapitalistiese tijdperk. Termen als "hoogkapitalisme", "laatste stadium", "laat kapitalisme", "postindustriële kapitalisme" rollen over progressieve lippen en uit geëngageerde schrijfmachines. Helaas, nu diezelfde kapitalistiese ekonomie in een diepe krisis is geraakt, de werkloosheid rampzalig stijgt, kostbare en techniese perfekte machineparken naar de schroothoop verdwijnen omdat de bedrijven sluiten, nu je zou verwachten dat die "post-industriële, laatkapitalistiese konsumptiemaatschappij", waarover zo druk werd gefilosofeerd, dan toch echt zijn tijd gehad heeft, blijkt vooral links in een diepe krisis te zijn en volstrekt in het defensief gedrongen.

Zelfs die geluiden die in het begin van de grote depressie van de jaren dertig uit de toenmalige klein-linkse hoek opklonken - namelijk dat de krisis permanent was geworden en het laatste uur voor het kapitalisme geslagen had - blijven thans uit. Akties, stakingen en verzet waren er toen (Twentse textielstakingen, Jordaanoproer) evenals nu. Maar het was en is defensief, tegen verslechteringen, tegen aantasting van de verkregen rechten. Betere methoden en wegen tot *herstel* (van de kapitalistiese ekonomie) dan rechtse regeringen te bieden hebben was en is het enige socialistiese perspektief van de grote linkse partijen. En zelfs de algemene verrechtsing: die van rechtse centrum en progressieve politieke partijen en die van het publiek, van de grote massa. Dat meer dan 70 procent van de aanhangers van de Centrumpartij (dat is minder dan 2 procent van de bevolking) vinden dat de doodstraf ingevoerd moet worden, is minder verontrustend dan het feit dat één op de drie Nederlanders, die *niet* op de Centrumpartij stemmen, ook voor de doodstraf is.
Zo is de krisis van het ekonomiese systeem ook de krisis van al degenen die dit systeem verbeteren. De Centrumpartij heeft in één opzicht tot nadenken aangezet. Een belangrijk deel van de aanhang komt uit de groeperingen die er sociaal het beroerdst aan toe zijn en die in die hoeken zitten (bijv. de oude wijken) waar de sociale klappen vallen. Het zijn dus juist die mensen en groepen waarvan links zegt: wij moeten voor hen opkomen. Dit laatste is lang niet altijd zo geweest; vroeger werden deze groepen door nogal wat progressieven als "lompenproletariaat" afgeschreven en afgedaan. Misschien zou je ze nu kunnen typeren als "de minderheid die niet tot een minderheid behoort". Eén van hun rankunes is dat er "van alles" gedaan wordt en geld beschikbaar wordt gesteld voor minderheden (buitenlanders, drugsverslaafden) maar niet voor hen en hun moeilijkheden.
De Volkskrant had na het sukses van de Centrumpartij in Almere een bezoek gebracht aan alle ondertekenaars op de lijst die de partij moest indienen om aan de verkiezingen te kunnen deelnemen. Een vrouw vertelde dat zij nadat de man in Amsterdam werkloos was geworden zich tot adviesorganisaties had proberen te wenden. Overal werd zij afgepoeierd, omdat haar geval te normaal was en niet onder een spe-

cifieke doelgroep viel. Verbittering en onmacht was het niet onbegrijpelijke gevolg. (Het fascisme in de jaren dertig had ook heel wat aanhang onder degenen die het gevoel hadden sociaal uit de boot te zijn gevallen en in alternatieve boten, zoals socialistiese en kommunistiese partijen, vanwege een mengeling van subjektieve en objektieve redenen, geen plaatsje wensten te zoeken.)

Wat valt er uit te leren? Laten we kijken hoe bepaalde dingen gegroeid zijn *door linkse aktiviteiten.* Vanuit progressieve kring zijn en worden allerlei konkrete zaken en konkrete misstanden en problemen aan de orde gesteld (minderheden, milieu, leef- en woonproblemen, internationale solidariteit, noem maar op). Er ontstaat een indrukwekkend geheel van komités, aktiegroepen, hulporganisaties die vechten voor zeer te waarderen doeleinden. Zij boeken resultaten en lijden nederlagen. Maar zij houden zich niet bezig met het totaal van de samenleving, met alle mensen. Het is zelfs zo sterk dat de progressieve politieke partijen - die in abstracto nog algemene doeleinden, de hele samenleving betreffende, nastreven - in concreto zich steeds meer bezig houden, en daaraan hun progressief karakter ontlenen, met die deeldoelstellingen. Een nevengevolg van al deze op deeldoelstellingen gerichte progressieve aktiviteiten is het ontstaan van een doolhof van heel en half officiële instanties bij de overheid (op allerlei nivoos) en een netwerk van regelingen en regels die niemand meer kan overzien. In dit doolhof zijn allerlei zeer te waarderen dingen gebeurd - ook door de gemeentelijke en nationale overheden - maar het betekende wel: toename van de staat - en daarmee toename van de onmacht van de mensen.

In krisistijd (en in oorlog) gaat de maximilisering van de staat met grote sprongen vooruit. Ook in de jaren dertig. Staatsingrijpen, staatsregelingen, overheidsbemoeïenissen namen in aantal toe, ondanks de anti-staatsfilosofie van de kampioen bezuiniger en bewonderaar van het vrije ondernemerschap Colijn. Zijn filosofie had ten gevolge dat al die regelingen als *tijdelijk* bedoeld waren (maar permanent zouden blijven) en hij tegen heug en meug zijn staatsmaatregelen nam. Ook nu wordt de staatskontrole verder gemaximaliseerd. Vroeger las je klachten over het feit dat de burger geen zicht meer had op de overheidsvoorschriften. De laatste tijd verschijnen er voortdurend berichten in de pers waaruit blijkt dat allerlei overheidsinstanties zelf niet meer uit de eigen voorschriften en apparaten komen. De overheid belemmert het werk van de overheid. De dupe is vooral het werk dat direkt nuttig is. Veldwerkers in de kulturele en sociale sektor worden harder getroffen dan burowerkers als er ontslagen vallen.

In de wetenschap is het net zo. "Op de universiteiten heeft de amtelijke overhead gigantiese afmetingen aangenomen. Het is allerminst toevallig dat berekeningen van deze ratio nauwelijks te vinden zijn, terwijl daarentegen de becijferingen van de staf-student ratio steeds opnieuw moeten worden opgewaardeerd", aldus J. Breman in Intermediair van 25 maart 1983. Hij acht het waarschijnlijk dat meer dan de helft van het personeel in dienst van zijn universiteit met het geven of verzorgen van onderwijs niets te maken heeft. Over ander overheidspersoneel (ministerie) dat zich met de universiteit bezig houdt heeft hij het dan niet eens. Wèl over de achteruitgang van het wetenschappelijk peil, doordat degenen die onderwijs verzorgen of aan research doen een deel van hun tijd moeten besteden aan administratieve zaken en er volstrekt arbitrair over hun werk beslist wordt.

Breman wijst ook op de ontwikkeling - die ik hierboven algemeen aanduidde - van progressieve aktie (demokra-

tisering) naar burokratisering:
"Op dit punt gekomen lijkt het niet overbodig vast te stellen dat de universiteiten de burokratisering over zichzelf hebben afgeroepen o zeker, het ministerie heeft in de jaren van hoogkonjunktuur met grote welwillendheid gevolg gegeven aan de aandrang om het ambtelijke apparaat binnen de instellingen sterk uit te breiden. Het initiatief is echter uitgegaan van de wetenschappelijke staf zelf, die zich op die manier dacht te onttrekken aan de uitwerking van de demokratisering. Het is een mythe te stellen dat de macht aan de leerstoelhouders door de revolterende studenten is ontnomen. Eerstgenoemden hebben zelf de arena verlaten om zich met hun medewerkers in vakgroepen terug te trekken. Het terrein dat zij prijsgaven is ingenomen door de burokraten, aanvankelijk ingehuurd als hulptroepen - 'om de demokratisering in goede banen te leilen' - maar weldra zich manifesterend als de nieuwe meesters van het universitaire bestel. Helaas de nieuwe magie van ontkokering en deregulering zal ons niet baten, want het is juist het bondgenootschap van burokraten op het departement en bij de instellingen dat een beslissende stem heeft."

MINIMALISERING VAN DE STAAT

De weg die Thom Holterman in zijn boeken over anarchistiese staatstheorie aangeeft als een meer realistiese aanpak dan het traditionele 'weg met de staat' van het oude anarchisme, is niet zo eenvoudig te vinden en nog moeilijker te bewandelen. Een paar dingen zouden in ieder geval goed zijn. *Ten eerste* dat links, en zeker autoritair links, zich zou realiseren dat allerlei op zich prima aktiviteiten tóch tot maximalisering van de staat kunnen leiden, zeker als het aktiviteiten voor één bepaalde groep of een bepaald doel zijn.
Ten tweede is het belangrijk om te streven naar algemene voorzieningen voor iedereen, ipv naar speciale voor bijzondere groepen. Speciale voorzieningen - dat zien wij thans - kunnen veel gemakkelijker ongedaan worden gemaakt; het zijn voorrechten, geen rechten. Ik heb er in dit tijdschrift en elders wel meer op gewezen. Dat minimumlijders via sociale wetten en (konstant veranderende) maatregelen en voorschriften uitkeringen ontvangen is prachtig; minimumuitkeringen voor iedereen is beter. Goedkoop of vrij reizen voor bepaalde kategorieën is prachtig, hetzelfde voor iedereen is beter. Huursubsidie voor bepaalde mensen is mooi meegenomen; gratis wonen in huizen die tenminste aan bepaalde minimale voorwaarden voldoen (waaronder leefomgeving) of gratis gas, licht, water en telefoon voor iedereen is veel beter. Al deze algemene voorzieningen betekenen minder overheidregulering.
In de derde plaats is waakzaamheid tegen nieuwe machtsstrukturen en gesloten circuits vanuit buitenparlementaire aktie geboden. Deze gaan onherroepelijk samen met de al bestaande en vergroten de maximalisering van de staat.De ontwikkelingen aan de universiteiten zijn ook in dit verband leerzaam. Men dacht te "demokratiseren" door het kopieëren van de demokratiese staatsinstellingen. Daarbij werd het verwerven van machtsposities zetels en posten, polarisering en politiek bedrijven zeer gewichtig. Allerlei marxistiese groeperingen dachten dat zij zodoende revolutionair bezig waren. Tussen machtsinteresse en desinteresse was er geen alternatief in de vorm van zelforganisatie en zelfsturing. Het resultaat droeg sterk bij tot de maximalisering die al gesteld is. Het geloof in de macht - dat onder marxistiese invloed zo sterk werd aan de universiteit (en daar dubbel absurd; onderwijs is afhankelijk van de verhoudingen elders in maatschappij en politiek) - heeft men duur moeten

betalen.
Dit voert tot een ander aspekt van de huidige krisis: het geloof in de sterke macht en de sterke mannen (of vrouwen); en de vraag is in hoeverre links dit - ongewild - heeft bevorderd. Sterke mannen niet in de zin van de fascistiese diktators uit de jaren dertig, wèl in de zin van Colijn en Thatcher. In de entoerage van Reagan en in de Duitse regering vind je ook genoeg van deze "sterke aanpakkers". Het zijn geen konservatieven in de ouderwetse zin van het woord. Die oude konservatieven hadden veeleer de mentaliteit van "op de winkel passen", "de zaak draaiende houden" (niet teveel veranderen en voorzichtig omgaan met het al bestaande). De nieuwe mannen van rechts willen allerminst op de winkel passen; neen, zij zullen hem weleens even moderniseren; ze willen laten zien wat ze allemaal wel durven en kunnen (en bovendien rinkelt dan de kassa beter). Veel meer dan de ouderwetse konservatieven waarderen zij de macht want zij volstaan er niet mee het bestaande in stand te houden. Zij willen de macht om veranderingen af te dwingen, orde op zaken te stellen en allerlei "wildgroei" weg te snoeien en te saneren. Gezond maken is hun leus en ze snijen niet met een bloedend hart, maar met hartelust. Over James Watt - minister van Reagean - schreef NRC-Handelsblad op 9 januari 1982 dat hij "geen vriendelijke, goedwillende conservatief is die begrip voor zijn tegenstanders uitstraalt en geduldig naar hun argumenten luistert om tenslotte zijn eigen mening uit te dragen. Hij is zonder meer een arrogant man met een diepe minachting voor zijn opponenten. Met een zelfs bijna agressieve verachting die provoceert, woede wekt (...). Zijn wereldbeeld kent geen grijze zones."
Op een bepaalde manier heeft links (niet-anarchisties links) aan deze machtsmentaliteit bijgedragen en doet dat nog steeds. Als den Uyl ging roepen dat hij in de regering wilde "om op de winkel te passen", dan zouden zijn partijgenoten de winkel afbreken van woede. Neen, als er dan zo nodig geregeerd moet worden - hoor ik al roepen - dan moet er wat gebeuren! Dan moet de zaak ook beter gaan draaien. Dan zullen zij zien wat wij kunnen! Kortom, een taal die ook de nieuwe konservatieven verstaan en dezelfde instelling tegenover de macht. En buiten de linkse politieke partijen bij buiten-parlementaire groepen, vallen gelijksoortige geluiden te horen. Links heeft de illusie gewekt en in stand gehouden dat men van de staat van alles mocht verwachten. Het is een valse en gevaarlijke illusie. Er komt onvermijdelijk desillusie en frustratie uit voort en die geven weer voedsel aan de mentaliteit die thans een voedingsbodem is voor de Centrum-partij en voor de bewondering voor de Thatchers. Zelfs tegenstanders van de staat zijn niet geheel vrij van de illusie. "Wij willen alles", is een leus die voor sommigen als een toppunt van anarchisme doorgaat. "Alles", van wie? en door wie? blijft dan de vraag. Misschien is "wij doen alles zelf, al doen we maar een beetje", toch anarchistieser.

DOKUMENTATIECENTRUM

Het Dokumentatiecentrum Vrij Socialisme in Utrecht is verhuisd. Het centrum is nu gevestigd aan de Teelingstraat 3 (bij het hoofdpostkantoor). De openingstijden zijn ongewijzigd gebleven: donderdagavond 19.30-22.00 uur, zaterdagmiddag 13.30-17.00 uur. Het postadres luidt: postbus 14045, Utrecht.

DE KRISIS VAN DE REGELAARS

Thom Holterman

Het is alweer een aantal jaren geleden dat er grenzen aan de groei bleken te zitten. De krisis in de ekonomie werd ontdekt. Het is met dit laatste merkwaardig gesteld. De wereld wordt bevolkt door razend knappe ekonomen. Ondanks hun aanwezigheid kan de ekonomie toch ineen storten. Het heeft er dus alle schijn van dat onder hen een groot aantal kwakzalvers en malversanten zit. De berichten in de pers bevestigen dit, althans wanneer we de gang van zaken in de Nederlandse politiek en in het bedrijfsleven bekijken.

De laatste tijd is er de krisis van de regelaars bijgekomen. Juristen blijken niet onder te doen voor ekonomen. De maatschappelijke puinhoop is dus kompleet. Jaren geleden al profeteerden anarchisten: The system doesn't work! (het systeem werkt niet). Ekonomen hebben het zo goed uitgerekend en juristen hebben het zo goed geregeld, dat een boek lenen uit de openbare bibliotheek in diverse gemeenten één of twee kwartjes gaat kosten, dat een recept een knaak ekstra kost, dat schoolgeld mogelijk wordt heringevoerd. In een enkele gemeente gaan burgers zelfs over tot samenstellen en uitdelen van voedselpakketten voor behoeftigen (De Volkskrant 14.12.1983).
Het is niet de bedoeling hier uit te weiden over de ekonomiese krisis. Laten we ons koncentreren op de krisis in het ordenend overheidsoptreden. Wat meteen opvalt is dat, net als de grote koncerns die uit elkaar vielen (RSV, Ogem, etc.), ook de centrale overheid vormen van betonrot kent. Dit mag toegeschreven worden aan een verstikkingsproces binnen de overheid omdat naar verhouding veel aandacht aan interne koördinatie moet worden besteed. Dit verstikkingsproces noodzaakt op verschillende wijzen tot ontbinding van het centrale overheidsgezag in onderdelen. Of dat een feeststemming bij anarchisten teweeg mag brengen is de vraag. Want wat is er aan de hand?
Decentralisatie is één van de wijzen waarop de ontbinding lijkt plaats te vinden. Decentralisatie moet lucht scheppen voor centraal overheidshandelen op tenminste twee gebieden. In de eerste plaats wil de centrale overheid de handen vrij hebben om de bevolking te kunnen blijven uitzuigen ten bate van de (groot-)industrie. In de tweede plaats dient het armslag te verschaffen om de repressie- en oorlogsfunktie naar behoren te vervullen.
Voorbeelden van het uitzuigen leveren de schermutselingen op rond de prijsstelling op het stuk van de aardgas- en elektriciteitsprijzen. Gelet op de Wet aardgasprijzen kan de minister van ekonomiese zaken een minimumprijs voor aardgas vaststellen. Zoals een ieder weet heeft de minister beschikt dat de aardgasprijs voor kleingebruikers (vooral de gezinshuishoudingen) wordt verhoogd. De grootgebruikers blijven buiten schot. Het beschikken door een minister is een centralistiese ingreep. Dit is tegenstrijdig te noemen ten opzichte van het door de zittende regering geproklameerde decentralisatie-streven. Ook ten aanzien van de vaststelling van de elektriciteitsprijs voor kleinverbruikers dreigen soortgelijke centralistiese ingrepen.

CENTRALISATIE

De regering wil geen elektriciteits-

moloch, zegt de minister in een toespraak , waarin hij zich tevens uitspreekt voor een landelijk elektriciteitsproduktiebedrijf. Dit betekent dat, aldus de minister, daadwerkelijk de grootschalige elektriciteitsproduktie en het hoofdtransport in een landelijke organisatie moet worden gebracht. Ook hier weer centralisatie wat de klok slaat. Deze centralisatie dient de slagvaardigheid en efficientie bij het beheer van het grootschalige elektriciteitsproduktiesysteem te vergroten. Men hoeft zich echter niet van de kunst van het tussen-de-regels-door-lezen te bedienen om te achterhalen, dat de centrale overheid de prijs van de elektriciteit aan de eindverbruikers wil vaststellen. De regering spreekt zich namelijk openlijk uit voor het kreëren van tariefbevoegdheden voor de minister van ekonomiese zaken. Bovendien wordt ook hier weer gedifferentieerd naar groot- en kleingebruikers. De uitkomst van de gecentraliseerde opzet van de electriciteitsproduktie komt onherroepelijk te staan op een (ferme) stijging van de elektriciteitskosten voor de kleingebruiker. Deze dient de prijsschommeling op te vangen om de prijs van de grootgebruiker zo laag en stabiel mogelijk te houden. Aan de hand van deze twee voorbeelden wordt duidelijk dat het de regering slechts in schijn gaat om decentralisatie. Het spreken met twee tongen gaat politieke regelaars ook op andere terreinen goed af. De minister van buitenlandse zaken noemde het een eis van demokratie, dat de besluiten over de woon- en leefomstandigheden worden genomen in de bestuurseenheid, die zo dicht mogelijk staat bij de mensen om wie het gaat. Ik heb geen probleem met deze optiek,net zo min als met hetgeen erop als konsekwentie volgt: daarom is decentralisatie niet alleen een zaak van vermindering van burokratie en regelzucht, maar vooral van demokratisering. Dit kan alleen gezegd zijn om zand in de ogen te strooien, want vervolgens laat de minister van binnenlandse zaken weten: de plaatsing van (kruis-)raketten is een zaak van buitenlands beleid en verdedigingsbeleid. De gemeenten hebben daar derhalve geen zeggenschap over, al is Woensdrecht in dit geval wel een betrokken partij, aldus de minister. Wanneer mensen en groepen mensen nu ergens iets over te zeggen behoren te hebben (bijv. dmv een referendum), dan is het wel over kwesties van oorlog en vrede.

Ook hier zien we dus dat decentralisatie alleen als afleider dient, van het in ere gehouden centralisme. Wat gedecentraliseerd wordt is bijvoorbeeld de bestrijding van de muskusratten. het decentraliseren van dit soort zaken ontlast de centrale overheid van werkdruk. Het maakt dat ze haar handen meer vrij zal hebben bij het reageren op onlusten van een door hogere lasten geteisterde bevolking, die bovendien inkomensverlagingen heeft te slikken. Het is in dit verband niet toevallig dat tijdens de amtenarenstaking de kommissarissen van de koningin opdracht kregen van de minister van binnenlandse zaken, de burgermeesters op bepalingen in de Politiewet te wijzen. Daarbij werd gewezen op de mogelijkheid om het leger in te zetten voor een aantal taken (De Volkskrant 9.11.83). Dit is wettelijk gezien overigens in de haak. De Politiewet, die als tekst voor een ieder toegankelijk is, leert ondermeer dat in bijzondere gevallen bijstand van de marechaussee kan worden ingeroepen (art. 47). Is na toepassing van dat artikel de bijstand ontoereikend, dan is een aanvraag in te dienen tot het verlenen van bijstand van ander krijgsvolk. Het is daarbij de minister van binnenlandse zaken die zich wendt tot de minister van defensie. De laatste treft dan de nodige voorzieningen, zoals het onderkoelt heet (art. 48 Politiewet). Het zijn dus geen dwaze, paranoide lieden die een verband vermoeden tussen het bestaan van het leger en

de mogelijke inzet ervan tegen de eigen bevolking. Het is de wetgever zelf die deze inzet heeft gekreëerd. Overigens waar het nodig is voornoemde fysieke geweldsvormen ('brachiaal geweld' noemt H. Pross dat) in te zetten, daar heeft het symbolies geweld in zijn werking kennelijk gehaperd. Het symbolies geweld drukt zich uit in een maatschappelijk tekenstelsel dat wordt gekenmerkt door vertikalisme. Iemand bij wie het lukt om ingeprent te krijgen dat vader het het beste weet zal, als hij/zij ouder is 'begrijpen' dat zijn/haar meester, de baas, de burgermeester, d.w.z. iedere 'hogere' het het beste weet. Politie en leger zijn in dit verband te zien als middelen om het falen van die symboliese inprenting te korrigeren.

De noodzaak van het bestaan van een leger is natuurlijk niet uitsluitend aanvaardbaar te maken op grond van mogelijke inzet tegen eigen bevolking. Het is nodig om een vijand buiten het land aan te wijzen en of op te voeren. De verdediging tegen aanvallen van buitenaf levert het argument voor de noodzaak van het bestaan van een leger. Maar als het eenmaal is opgebouwd kan het worden ingezet tegen de eigen bevolking. Het kiezen van een vijand wordt evenwel niet gedecentraliseerd. Immers, zo bleek ook uit het voorgaande, het buitenlands- en verdedigingsbeleid is en blijft een zaak van de centrale overheid. De inzet van het leger in het binnenland is vervolgens een zaak van monarchale elementen (burgermeesters, kommissarissen van de koningin, ministers van binnelandse zaken en van defensie). En zo hoort het ook in een centralistiese opzet, die met de voorgestelde invoering van een nieuw politiebestel een soort kroon op het beheerswerk wordt. In het nieuwe politiebestel gaan immers de plaatselijke politiekorpsen verdwijnen in ruil voor provinciale politie en landelijke eenheden.

De decentralisatietendens wikkelt zich onherroepelijk alleen in de marge af. Ik noemde reeds de muskatrattenbestrijding. Decentralisatie mag ook niets kosten. Reorganisatie van binnenlands bestuur moet dus 'budgetair neutraal' verlopen. In feite betekent dit een pleidooi voor voortschrijdende centralisatie. Dit tekent zich ook in het klein af. Zo overweegt de gemeente Zaanstad de wijkraden wegens geldgebrek op te heffen. Het gaat mij hierbij om de gang van zaken rond de instelling. Ik onthoud mij derhalve van een feitelijk oordeel of betreffende wijkraden naar wiens mening ook wel of niet funktioneerden.

De centrale overheid is reeds jaren bezig kleine gemeenten op te heffen en tot grotere samen te voegen. Dit speelt in op de centralisatie-tendens. Na een gemeentelijke herindeling wordt met het instellen van wijkraden aan de oude dorpen en gemeenten die 'hun' gemeentebestuur door de samenvoeging kwijtraakten, enige bestuurlijke aktiviteit teruggegeven. Dit speelt in op de decentralisatie-tendens. Wat aan bestuurlijke aktiviteit wordt gegeven aan de wijkraden kan per saldo nooit omvangrijker zijn dan wat berustte bij de zelfstandige gemeenten vòòr de samenvoeging. Binnengemeentelijke decentralisatie (in de vorm van instellen van wijkraden) is daarmee het legitimerende sluitstuk van een centralisatietendens. Ze kan niet anders dan tot frustratie leiden omdat het uiteindelijk niet mogelijk is te geven wat beloofd werd: zelfbestuur (van de wijk). De overheid dacht het geregeld te hebben. De regelaars zaten er naast. De bevolking doorzag dat er geen sprake was van zelfbestuur, en bleef daarom uit de buurt van de wijkraden. Dit zal weer leiden tot opheffen van wijkraden. De centralisatieoperatie lijkt geslaagd.

HERREGULERING

Het is goed om enige aandacht aan zelfbestuur te besteden. Immers decen-

tralisatie heet, althans in officiële stukken, de bemoeienis van hogere ten opzichte van lagere rechtsgemeenschappen (gemeenten, provincies) te verminderen, en de bevoegdheid tot regeling en bestuur over te laten en toe te kennen aan de lagere rechtsgemeenschappen. De bedoeling daarvan is deze in de gelegenheid te stellen eigen beleid te voeren.

In het woord 'overlaten' lezen juristen de term 'autonomie'. Nu is het met de autonomie van de lagere rechtsgemeenschappen, de gemeenten en provincies dus, zo gesteld dat de grens ervan door de hogere rechtsgemeenschappen (de provincie ten opzichte van de gemeenten, de centrale overheid ten opzichte van alle lagere) wordt bepaald. Na het 'overlaten' moet dus nog een 'overdragen' volgen. Als het overlaten maar een glimp van bedreiging voor de centrale gezagsinstantie vormt dan komt het niet tot overdragen. Het is in dit verband niet opmerkelijk dat de huidige regering bijvoorbeeld de Kaderwet Specifiek Welzijn heeft ingetrokken, op het moment dat hij van kracht dreigde te worden. De centrale overheid wilde het op het stuk van het welzijnswerk niet tot 'zelfbestuur', tot 'autonomie' laten komen.

Het begrip autonomie wijst terug naar de idee van de zelf-regeling van klassiek griekse huizen (autonomia; auto is zelf, nomos is regel, in de zin van algemene gedragsregel). Van deze autonomie is in onze tijd weinig overgebleven. De hogere rechtsgemeenschappen sneeuwen de lagere dicht met regelgeving. En op hun beurt bedelven al die publieke organen de burgers weer onder opgelegde regelingen. Het moment brak aan dat een burger zelfs een bouwvergunning leek nodig te hebben om zijn bril in het gras van zijn eigen tuin neer te leggen.

Een maatschappelijk stelsel dat op grond van zoveel regeling meent te moeten draaien verstikt zichzelf. Het stelsel gaat een aantal stuiptrekkingen vertonen. Mensen negeren de publieke regelgeving en gaan in direkte kontakten met anderen, met wie zij samenwerken, tot wederkerige, private regelgeving (overeenkomsten) over. In een dergelijke maatschappelijke situatie kan een pleidooi voor deregulering zich ontwikkelen. Hier ligt een verband met het decentralisatie-streven. Daarmee werd immers tot uitdrukking gebracht dat lagere rechtsgemeenschappen meer in de gelegenheid worden gesteld eigen beleid te voeren. Dit laatste brengt mee dat men ook (meer) tot zelf-regeling moet kunnen overgaan, hetgeen noodzaakt tot afschaffen van een hoeveelheid centrale regelgeving. Dit afschaffen van regelgeving wordt ook wel deregulering genoemd. Maar ook hier weer opgelet. Deregulering betekent geenszins dat het totale regelbestand in omvang afneemt. Het gaat dus meer om herregulering. Immers wat niet langer op centraal overheidsnivo wordt geregeld, zal nu veelal op decentraal nivo in regelgeving gebeuren. En werden de regels eerst door publieke organen opgesteld (in wetten en verordeningen), nu worden ze mede door partikuliere instanties in het leven geroepen (in overeenkomsten).

Het zwellen van de hoeveelheid regelgeving wordt vaak in verband gebracht met de groei van overheidstaken. Wil men de hoeveelheid publieke regelgeving verminderen dan is een mogelijkheid het afstoten van overheidstaken. Het partikulier initiatief kan zich dan eventueel op de vervulling van die taken werpen. We kennen dit als privatisering. Hiermee hebben we de magiese driehoek getekend die de huidige bestuurlijke krisis moet bezweren: decentralisatie, deregulering en privatisering.

KOMMUNALISEREN

Deze drie punten van de driehoek dra-

gen elementen in zich waarin menigeen anarchistiese kenmerken herkent. Anarchisten zijn voor decentralisatie. De bestrijding van de muskusratten, hoewel niet onbelangrijk, zal echter niet het eerste zijn waaraan zij denken om te decentraliseren. Wel bijvoorbeeld de elektriciteitsproduktie. Anarchisten zijn voor deregulering. Maar aan het afschaffen van regelgeving op miljeuhygiënies gebied zullen zij niet op voorhand denken, wel aan regelgeving die het militair bestel zijn ruggesteun verleent, om daarmee de afbraak van dat apparaat te bevorderen. Of anarchisten voor privatisering zijn hangt vooral af van de vraag of zij wel of geen aanhangers zijn van de vrije markt gedachte. Anarchisten die zich op het klassiek Europese anarchistiese gedachtegoed baseren (de zogenaamde anarcho-socialisten) zijn er gemeenlijk geen aanhangers van. Dit in tegenstelling tot anarchisten die op klassiek Amerikaans anarchisties gedachtegoed terugvallen (de zogenaamde anarcho-kapitalisten).

De eerste groep anarchisten zal van 'kommunaliseren' spreken, de tweede groep over privatiseren.

De term kommunaliseren drukt onder meer uit dat een aantal basisvoorzieningen voor partikulier gebruik in gemeenschappelijk bezit voorhanden wordt gehouden. Dit betekent bijvoorbeeld dat de openbare bibliotheek gemeenschappelijk bezit is (en blijft). Die bibliotheek stelt boeken voor partikulièr gebruik ter beschikking. Hetzelfde geldt voor openbare parken of openbaar vervoer. Het draait dus om een bepaalde wijze van maatschappelijk organiseren bij de anarcho-socialisten, terwijl de anarcho-kapitalisten aan een perfekte zelfregulering via het marktmechanisme denken. Met een voorbeeld.

Een bloem kan beschouwd worden als een normaal individueel konsumptiegoed. Die zelfde bloem in een perk van een openbaar park is een kollektief goed. Een en ander hangt niet af van de eigenschap van de bloem of het bloemperk, maar van de wijze waarop het park maatschappelijk is georganiseerd, namelijk wel of niet als gemeenschappelijk bezit. Dus bij een wijze van organisatie, waarbij alle bereikte resultaten van werk (gekweekte tulpen, verricht wetenschappelijk onderzoek etc.) terstond openbaar zijn, dan hebben we met kollektieve goederen te maken. Dit brengt met zich mee dat wie de voornoemde resultaten wil benutten daarvan niet kan worden uitgesloten. Nu is zowel een centralistiese staat tot hoeder van het kollektieve moment aan te wijzen, als kan een decentraalfederalistiese gemeenschap drager ervan zijn. Liberalen van VVD-snit, konfessionelen van CDA-huize en sociaaldemokraten zullen in verschillende varianten vertrouwen hebben in de werking van de centralistiese staat. Anarcho-socialisten zullen daarentegen onder kommunalisme een decentraalfederalistiese maatschappijstruktuur uitwerken, waarvan een stelsel van gemeentelijke en provinciale politieke en syndikalistiese eenheden ('dubbele interkommunale verbinding') de grondslag vormt. Anarcho-kapitalisten zullen beide opties verwerpen en zich tot een uitsluitend geprivatiseerd stelsel bekennen, en daarmee tegelijk de idee van het 'kollektief goed' verwerpen.

In anarcho-socialistiese ogen kan, wat ik hiervoor de magiese driehoek heb genoemd, niet anders dan voor een duivelse driehoek worden gehouden. Op onderdelen lijkt het alsof de decentralisatie-, deregulerings- of privatiseringsvoorstellen akseptabel zijn. Bij nader inzien is men echter in de fuik van de ideologie van een politieke tegenstander gezwommen. Decentralisatie? Centralisatie is in de laatste jaren nog niet zo hevig aan de orde geweest. Deregulering? Houden zich dan op het lokale overheidsnivo geen zwermen 'regelneven' op, die een ware 'keuromanie' aan de dag leggen (keur

is verordening, manie is ziekelijke zucht tot). Privatisering? Moet echt alles aan de financiële haaien worden gevoerd? Met recht dus een diaboliese driehoek.

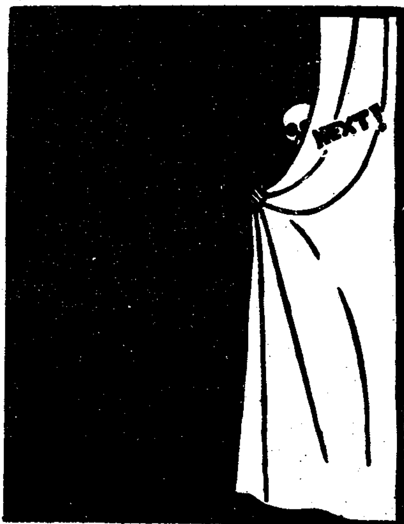
LITERATUUR
In dit artikel heb ik een aantal personen, waaronder ministers wel of niet openlijk geciteerd. Ik heb nergens mijn sprokkelwerk verantwoord (op een enkele verwijzing naar de Volkskrant na). Het sprokkelwerk verrichte ik in het volgende bosje periodieken:

- Beleid en Maatschappij 1979, no. 11; p. 319-329.
- Nederlandse Staatscourant 1983, no. 113, 176,177, 199, 206, 208, 242.
- De Nederlandse Gemeente 1983, no. 37; p. S250-S252; no. 49; p. 719-720.
- Weekblad voor privaatrecht, notariaat en registratie 1983, no. 5662; p. 513-517.
- Memorie van Toelichting bij de begroting van Economische Zaken voor 1984; Tweede Kamer, zitting 1983-84, 18 100 hfdst. XIII, no. 2.

ABONNEMENT 1984

Binnenkort versturen we de acceptgirokaarten voor het abonnement 1984. Het nu al enige jaren geldende bedrag van f. 19,50 hebben we opnieuw aangehouden, maar verzoeken ieder om zo mogelijk meer dan dit minimumbedrag over te maken. Alleen door extra bijdragen aan het steunfonds kunnen we de exploitatie van De AS voortzetten. Bovendien vragen we onze abonnees in hun omgeving bekendheid te willen geven aan dit tijdschrift. Proefnummers zijn op aanvraag verkrijgbaar bij de administratie (postbus 93, Den Haag).

1984, EN WAT DAARAAN VOORAF GING

Simon Radius

George Orwell, dan wel Eric Blair (Bengalen 1903 - Londen 1950) zal wel niet vermoed hebben, dat hij enorme publiciteit zou verkrijgen, toen hij - in een race met de dood - de droge titel van zijn laatste boek "De laatste mens in Europa" toch maar veranderde in "1984", een omkering van 1948, het jaar waarin het boek gereed kwam. Radio en tv, alle journalisten (van kranten en tijdschriften) hebben zich verdiept in de vraag of zijn voorspellingen zijn uitgekomen, of zijn waarschuwingen terecht waren, terwijl de uitgevers zich gehaast hebben om de nodige herdrukken op tijd in de boekhandels af te leveren. Het boek haalde toen nauwelijks de boekhandel, hoewel de eerste revenuen van "Animal Farm" (1945) omstreeks die tijd uit de VS binnenkwamen.

Op advies van T.S. Eliot kon het boek toen niet worden uitgegeven, omdat het de vriendschappelijke verhoudingen tussen Churchill en Stalin wel eens kon ondergraven (1). Beide boeken behoren in de Sovjetunie nog tot de verboden literatuur. Sommige journalisten vinden, dat Orwell er helemaal naast is geweest, zoals Jan Blokker, die in de Volkskrant van de laatste dag van 1983 heel helder de ontstaansgeschiedenis van de 1984-conceptie schetst, maar in zijn verdere interpretatie aan vele dingen voorbijgaat: kernbegrippen als "dubbeldenken" en "dubbelpraten" of hoe het ook vertaald mag worden, hebben een paar dimensies meer dan "georganiseerd liegen", en Orwell heeft duidelijk gesteld dat het boek niet alleen een satire is op totalitair communisme maar ook op totalitaire tendensen in de zogeheten democratieën, terwijl een essay als *Wells, Hitler and the World-Sate* van augustus 1941 duidelijk maakt dat Orwell niet alleen wist wie Franco was, maar ook Hitler had herkend.

Voor Orwell zelf lag het zwaartepunt van het boek niet op het voorspellend maar op het waarschuwend karakter: er kan een toekomst ontstaan, waarin de wereld wordt beheerst door drie totalitaire blokken, elk opererend vanuit een manipulerende taal- en geschiedvervalsing en die elkaar alleen kunnen vernietigen ten koste van de gehele mensheid, waarbij er misschien één mens overblijft, die het kan navertellen.

Maar we kunnen het boek ook zo lezen, dat "1984" er altijd al geweest is, anders gekleed dan nu, en dat ons 1984 een van de laatste klederdrachten is waarin eeuwenlange maatschappelijke waanzin wordt gehuld.

Nooit heeft een beschaving, zoals die van het westen, zoveel minachting getoond voor het leven, zegt Raoul Vaneigem, vertegenwoordiger van het anarchisties situationisme (2). Van onze jeugd tot aan ons pensioen verrichten de meeste mensen dwangarbeid elke dag is dezelfde, elk weekend hetzelfde vrij zijn. De noodzaak van de ekonomiese groei, die werk garandeerd is in feite een oproep tot slavernij. Het recht op arbeid is niets anders dan een oproep tot slavernij waarin we vrijwillig geloven en dat in onze hersens is gehamerd. Het engelse woord "labour" wijst er ook op: het betekent zowel arbeid als (barings)weeën. "Arbeid maakt vrij" is niet alleen nazisties tweedenken, het is ook een "idelologische scheet" (3). In 1938 gaven statistieken al aan dat de toepassing van

moderne produktiemethoden de arbeidstijd tot drie uur per dag zou kunnen beperken en vanaf dat moment hadden we de kinderen, op school bijvoorbeeld, moeten leren hoe je met je vrije tijd om moet gaan, of je in die tijd iets omhanden hebt dat je interesseert.
Inmiddels zijn kort geleden twee doktorandussen gepromoveerd op een proefschrift, dat als een hoogst aktueel en kennelijk nieuw akademies thema, aan de orde stelt, dat ons onderwijs zodanig gestruktureerd is dat het nergens een voorbereiding aanbiedt op een vrijetijdssamenleving, waarop we via de massale werkeloosheid nu al een voorschotje krijgen en die strukturele vormen zal aannemen. Eindelijk krijgen we het recht om lui te zijn, om te doen wat we graag willen. Daarmee moeten we nu wachten tot we met pensioen gaan. Maar al die jarenlange waarschuwingen van de vrije school - en opvoedingsbeweging , dat het voldoende is als een kind in de loop van zijn ontwikkeling één echte belangstelling voor iets heeft gekregen, al die waarschuwingen hebben niet kunnen voorkomen dat het heersend onderwijs zich daarvan ook maar iets heeft aangetrokken, op enige incidentele vernieuwingspogingen na.
Ook Piet Thoenes wees er, lang voor de huidige krisis op, dat er in het westen (over de rest van de wereld praten we maar niet) nooit meer wat we noemen "volledige werkgelegenheid" zal zijn en dat dit eigenlijk een geweldige vooruitgang is (4). We hebben immers eeuwen lang gestreefd naar mogelijkheden om allerlei zware arbeid te verlichten en hadden medelijden met die Egyptiese slaven, die al die stenen maar omhoog moesten zien te krijgen en met al dat kantoorpersoneel, ambtenaren en fabrieksarbeiders/sters die ieder voor zich eeuwenlang allerlei vormen van geestdodende arbeid moesten verrichten? Al die apparatuur,die we dan toch maar met ons vernuft ontdekt hebben, kunnen we nu in dienst stellen van eeuwenoude humanitaire doeleinden. En dat niet alleen, we zijn zelfs in staat om te ontdekken, buiten het blote oog en mikroscopen om, dat we nog maar een fragmentaries beeld hebben van ons universum en dat het leven op aarde misschien toch wel "geïmporteerd" is.

TEGENCULTUUR

Zegeningen genoeg voor een maatschappij die er niets mee weet te doen, want binnen een samenleving die op de bestaande ekonomiese orde van groei, winstmaken, alsmaar produceren, consumeren en weer vernietigen van voorraden (waartoe ook mensen en kunstwerken behoren) alles in dienst van een kleine groep van grote winstmakers, zijn de op deze wijze ontstane arbeidsproblemen niet meer op te lossen, want de arbeid en de gewone arbeider is veel te duur geworden voor de Grote Werkgever. En dan kan de Grote Broer het misschien wel oplossen. Grotere groepen mensen gaan blijkbaar, nu toch, beseffen dat we in een barbaarse maatschappelijke orde leven, óók in het westen, wat voor velen tot nu toe alleen gold voor de derde wereld, zonder de verbanden overigens te zien.
De situationisten pleitten er in 1967 al voor dat de arbeiders zouden moeten staken om de automatisering af te dwingen zodat de invoering van een tienurige werkweek met behoud van de gewone leefmogelijkheden tot stand zou kunnen komen. Herverdeling van arbeid zonder fundamentele wijziging van de produktieverhoudingen en -voorwaarden in de bestaande maatschappelijke orde, blijft een loos begrip, blijft het "nieuwpraten" van de varkens van Orwell, voor wie allen gelijk zijn, maar sommigen meer gelijk dan anderen!
Bijna gelijktijdig met Vaneigem's maatschappijkritiek verschijnen Theodore

Roszak's bespiegelingen over de technokratiese maatschappij, die meer de aandacht trokken dan *Synopsis*. Het was de bestseller *Opkomst van een tegencultuur*, een kritiek op en een uitweg voor de uitholling van de cultuur door het "establishment" (5). Hij balanceert dan nog tussen de felle maatschappijkritiek en de daarbij behorende maatschappijveranderingen van H. Marcuse en P.Goodman en de beweging die het zoekt in de groei van het individu en zijn mentaliteitsverandering (Norman Brown, Zen). In twee latere werken *Where the Wasteland ends* (1972) en vooral in *Unfinished animal, the aquarian frontier and the evolution of consciousness* (1975) is er van een "politieke" maatschappijkritiek niet veel meer te bespeuren en is voor hem het centrale thema dat elke maatschappij degenereert als de menselijke geest zich ontdoet van zijn visionaire aspekten, zodat de samenleving beheerst wordt door een krankzinnig geworden rede (6).
Hij zoekt de nieuwe samenleving via het herstel van wat hij de "transcendentale krachten"noemt, ziet de stervende bomen, als een zichtbaar symptoom van een zieke mensheid met een zieke demokratie, een zieke linkse beweging en een zieke maatschappijkritiek zowel in zijn politieke als in zijn niet-politieke vorm. De werkelijke opstand tegen deze maatschappelijke orde is voor hem niet, misschien wel nooit, door de arbeidersklasse gevoerd, maar aangewakkerd door opstandige kunstenaars en profetiese zieners die anderen bewustmaakten dat onze maatschappij vraagt om een fundamentele revolutie van sociale rechtvaardigheid. Naar zo'n revolutie zoekt Orwell tevergeefs. Hij konstateert vertwijfeld dat onze samenleving zich helemaal niet ontwikkelt in de richting van kleinschalig opgezette vormen van anarchisme.
Maar ook Roszak is zich bewust dat "zijn" pacifisties-anarchistiese instinkten hem doen twijfelen of de doeleinden van de door hem gepropageerde revolutie door geweldadige strijd te bereiken zouden zijn, een revolutie voor brood, sociale rechtvaardigheid en nationale bevrijding. Gewelddadige strijd leidt tot de totale oorlog en het totale einde van alles, dan wel tot het perpetuum mobile van de terreur. Het is een moedeloos makende zaak, die momenteel zijn weerslag vindt in heel veel apathie bij mensen, die zich altijd onvervaard voor akties hebben ingezet. Roszak's post-industriële revolutie is geinspireerd door "zieners" als William Blake, die voortdurend geciteerd wordt. De diverse citaten geven een heel "anarchisties" panorama te zien: Walt Whitman, Doris Lessing, L. Tolstoi, R.D. Laing, John Ruskin, A. Ginsberg, P. Goodman, W. Reich, H. Thoreau, F. Bacon, Krishnamurti, maar ook R. Steiner, Bhagwan, Tibetaanse mystiek e.d.
In de mensen en in onze steden liggen oerkrachten, die groter zijn dan de kracht van al onze bommen en raketten, zegt hij. Maar onze maatschappij is gebouwd op een verrotte fundering omdat we van de levensbronnen gescheiden zijn en de geweldige kennis die we vergaard hebben niet uitsluitend voor ons welzijn hebben benut. Daarmee haalt hij de oude diskussie van de jaren zestig weer boven water: moeten we de politieke strukturen en fundamenten veranderen, of de mentaliteit van mensen die deze strukturen maken? Hij kiest nu onomwonden voor Blake (7), vóór het terugvinden van de weg naar de mythische en visionaire bronnen van de cultuur, meer geleid nu door Jung's symboliek dan door Freud's rationalisme. Wij hebben niets toe te voegen, vindt hij, aan de oude gnosis van Boeddha en Lao-tse. Dààr liggen de hulpbronnen voor het vinden van de Weg en we kunnen geen enkele vooruitgang vérder dan die oude gnosis maken. Tja,! Maar vrienden

van mij waren in Thailand, een land vol boeddha's, maar een "westers" land met cola; en in Malesië - ook een land met een gemengde bevolking (islam-maleiers, chinezen en indiërs), waar momenteel het onderwijssysteem streng gericht wordt op het bevorderen van een maleisies nationaliteitsgevoel, waaraan Chinezen kunnen ontkomen door het stichten van eigen scholen, maar de Indiese groepen niet omdat zij daartoe de middelen niet hebben, zodat daar een generatie opgroeit die totaal geen weet heeft van hindoeistiese en boeddhistiese tradities (8).

VERZET

Dat vele jongeren, evenals in de jaren zestig zich voelen aangetrokken tot religieus getinte groeperingen, is niet zo verwonderlijk, en is ook niet af te doen met de dooddoener: eskapisme. Er is ook een groeiend verzet tegen de nukleaire bewapening, verzet tegen de kruisraketten, verzet tegen de ontworteling van heel het miljeu. Het verzet van deze generatie is ook niet zonder meer gelijk te stellen met het verzet van de studentenrevolte en de tegencultuur dat sterk gericht was op de ideologiese fundamenten van de westerse cultuur als zodanig. Het is op een andere wijze "Orwelliaans" dan het verzet van nu. Want dat staat nu vijandiger en tevens onverschilliger tegenover alle "politiek".
Velen uit moedeloosheid over hun persoonlijke situatie (werk) en de angst voor de raketten, anderen uit bewuste overtuiging dat het westen met zijn schijndemokraties politiek onbenul zichzelf doldraait en daardoor het ontstaan en voortbestaan van totalitaire strukturen en staten alleen maar bevordert.
Politiek is moorden en doodslaan, niets te doen hebben of zinloos werken. We kiezen voor onszelf, heb ik ze horen zeggen. Als Andropov en Reagan een bom hebben dan heeft ieder van ons ook recht op zo'n bom. Ogenschijnlijk - het wordt ze door ouderen nog al eens voorgehouden - hebben ze het voorrecht gehad op te groeien in een vrij lange periode van "vrede". Maar dan wordt vergeten dat vanaf 1945 kontinu oorlog gevoerd is op steeds weer andere plekken van onze aarde. Deze generatie wacht niet op Godot (9), maar wacht tot het knalt en wordt ongemerkt opgevoed met Orwell's "tweedenken": kruisraketten zijn vredebrengers, zij worden gemaakt en geplaatst opdat we ze niet behoeven te gebruiken. Misschien krijgen ze de tijd om te wennen aan die nieuwe vormen van maatschappelijke waanzin, om ze dan voorgoed door te prikken.
Hartmut van Hentig (1925), één van de belangrijke Duitse schoolvernieuwers bejubeld, en bestreden van allerlei kanten heeft er op gewezen (Was ist eine humane Schule? Hanser Verlag 1976 blz. 45) dat de voortdurende toename van pedagogiese en onderwijskundige maatregelen jegens kinderen en jongeren niet alleen weinig uithaalt, maar dat deze ook een toestand schept van bijzondere institutionele uitgeleverdheid: geleerd wordt hoe je met informatie om moet gaan, niet hoe je met jezelf en de wereld om je heen om moet gaan. Dat hele generaties voor zichzelf kiezen en het politiek gebeuren als een stompzinnige aangelegenheid zien, is dan ook niet verwonderlijk. Van uitgeholde demokratiese besluitvorming valt niets positiefs te verwachten. In een radiocyclus over vredesopvoeding heeft Von Hentig het centrale probleem op andere wijze gesteld: kern is op welke wijze de bevolking nu eindelijk het monopolie van de overheden om oorlog te voeren uit hun handen kan krijgen, een monopolie nauw verbonden met het bestaan van de nationale staten en het door hen opgefokte nationalisme, een monopolie dat al eeuwenlang niet bij de bevolking zelf ligt. Zich bewust dat

het om een "reformisties" voorstel gaat stelt hij voor de meerderheidsdemokratie af te schaffen en te vervangen door een 3/4 meerderheidsbesluitvorming in de diverse parlementen. Maar Robert Jungk (De Atoomstaat) borduurt op andere wijze verder. Hij vindt dat Orwell de tendensen naar totalitaire machtsontwikkelingen scherp voorzien heeft anno 1948. Tendensen die zich ook voordoen in westelijke demokratieën die zich beroepen op hun vrijheid, demokratie en medezeggenschap. Zij bouwen daarbij in steeds steviger mate totalitaire kontrolemogelijkheden in. Eind 1984 is volgens Jungk elk kind op school, elke arbeider in een fabriek, elke potentiële krimineel in beginsel bewaakbaar. De geschiedvervalsing, het wegpoetsen van dingen die gebeurd zijn en het scheppen van een denkbeeldige werkelijkheid - allemaal dingen die Orwell grenzeloos haatte - zijn in het Duitse Rijk werkelijkheid geworden. De nazigeschiedenis wordt in de schoolboeken nog steeds weggepoetst. Orwell is in de Sovjetunie nog steeds verboden lektuur. Zelf is hij niettemin optimisties in zijn laatste boek *Menschenleben.* Hij gelooft dat de mensen massaal in opstand zullen komen tegen een maatschappelijke orde die het leven volstrekt ondraaglijk maakt.

Barbara Tuchman (10) vindt 1984 een uiterst pessimisties boek, maar meent wel dat de gewone burger moet worden bijgebracht dat het van groot belang is dat hij het soort mensen, dat hem bestuurt, moet kunnen herkennen (eerlijkheid versus verlakkerij). Dat is juist Orwell's bedoeling met zijn analyse van het dubbeldenken!

NOTEN

(1) Thomas Eliot (St. Louis 1888 - Londen 1965) Amerikaans/Engels essayist, dichter en toneelschrijver, werkte bij de Londense uitgeverij Faber en Faber.

(2) Raoul Vaneigem - Synopsis. Traité de savoir-vivre à l'usage des jeunes générations (Gallimard 1967) Handboek voor de jonge generatie (1978 Arbeiderspers, blz. 54 vv)

(3) "Tweedenken", dubbeldenken, nieuwspraak zijn kernbegrippen in De Boerderij der Dieren (1945; Arbeiderspers herdruk 1983) en in "1984". Zijn kortste samenvatting is dat voor eerlijke mensen 2 plus 2 vier is, maar er zijn er voor wie 2 plus twee vijf is en die dat anderen doen geloven. Overigens had Orwell een grote hekel aan varkens!

(4) P. Thoenes - Van wetenschap tot utopie (1975). Hij meent (ook), dat Orwell's "voorspelling" dat Europa in 1984 volledig gestaliniseerd zou zijn, niet is uitgekomen en gaat er ook van uit dat de satire op de totalitaire staat in Animal Farm uitsluitend op de Sovjetunie slaat. Orwell heeft echter onomwonden verklaard dat hij ook op totalitaire trekken in de USA doelde. Zie verder de aantekening over Robert Jungk. Thoenes is wel optimisties over de ontwikkeling naar een betere samenleving. Die zal gebaseerd moeten zijn op een A-kultuur (algemene behartiging van nationale en bovennationale belangen) en een B-kultuur (zoveel mogelijke gelijkberechtiging van alle (minderheids) groepen.

(5) Theodore Roszak - The making of a counter culture (New York 1968, ned. vert. bij Meulenhoff 1971)

(6) Th. Roszak - Where the Wasteland ends (1972); Het einde van Niemandsland, politiek en transcedentie in de postindustriële samenleving (Meulenhoff (1974), blz. 92 en op blz. 440 - de wegen naar de mythische en visionaire bronnen van de cultuur zijn voor een groot deel door "krankzinnigen" teruggevonden.
The unfinished animal (1975). Onvoltooid dier, het aquariaanse voorland en de evolutie van het bewustzijn (Meulenhoff).

(7) William Blake (Londen 1757 - 1827) dichter en beeldend kunstenaar. Hij illustreerde de Goddelijke Comedie van Dante en gedichten. Roszak citeerd vooral uit " Jerusalem" (ongeveer 1815) waarin hij de wereld der verbeelding naast (en tegenover) die van de rede stelt en een niet gemakkelijk toegankelijke symboliek hanteert. Ook Foerier, een tijdgenoot, maakte onderscheid tussen de "raison divine" en de "raison humaine". Maar bij hem moet de oniriese kant van de geest (oneiros) en de logiese kant van de menselijke geest (logos) een twee-eenheid-in-harmonie vormen willen mensen een gezonde samenleving tot ontwikkeling brengen (Quatre Mouvements, en La fausse

industrie, 1818/1835.

(8) Maleisië (Malaya) - de grootste bevolkingsgroep wordt gevormd door de Maleiers (islam), dan de Chinezen (boeddhisten, taoisten, confucanisten en christenen), Indiërs en Pakistanie (hindoisme, sikhs). Orwell, heeft volkomen gelijk als hij stelt dat nergens grote ontwikkelingen in anarchistiese zin worden verwerkelijkt ook nieuwe staten vormen zich steeds weer volgens nationalistiese concepties, waarin een bepaalde ideologie dominant "moet" zijn.

(9) Samuel Beckett (Dublin 1906) - Waiting for Godot (1953; franse versie 1952) behoort nog steeds tot de grote produkties van het absurdisties theater: het zinlöos bestaan van mensen die geen contact met elkaar hebben en in doodenge situaties langs elkaar heenleven. Vriend van James Joyce.

(10) Barbara Tuchman - A distant mirror. Ze beschrijft de waanzin van de 14e eeuw en zoekt de belangrijkste eigenschap om te kunnen regeren in het onvermogen om verstandig te kunnen denken (Regeren in dwaasheid, Groningen 1983).

AMBTENAREN IN KRISISTIJD

Jaap van der Laan

Het is niet zo eenvoudig vanuit anarchisties standpunt de ambtenarenstaking van herfst 1983 te belichten. Dat komt, denk ik, doordat ambtenaren enerzijds werknemers zijn van de staat of van door de staat gekontroleerde bedrijven, en daardoor te vergelijken zijn met "gewone" werknemers, maar het anderzijds lijkt of ze door die funktie ook de staat belichamen, daar hun macht aan ontlenen en paradoxaal genoeg zo ook het regeringsbeleid moeten uitvoeren waar ze met hun akties tegenin gaan.

Ambtenaren zijn uitvoerders van dat hele abstrakte bouwwerk dat we de staat noemen; sommigen van hen bepalen er mede het beleid van en het is opmerkelijk te zien dat ze zichzelf ook onderdrukt kunnen voelen door de macht van diezelfde staat. De akties van de politie zijn wel het meest bijzonder. De aktievoerende politieagenten tasten zelf, al is het dan ook maar een klein beetje, de openbare orde aan, die ze zelf moeten handhaven en waaraan ze hun funktie te danken hebben. En dan zijn ze gepikeerd als de rechter, die dezelfde orde op een wat hoger nivo moet waarborgen, hen weer aan het werk stuurt.
De ambtenaren op de ministeries zelf zijn betrekkelijk rustig gebleven. Ze voelen zich klaarblijkelijk verantwoordelijker voor een beleid wat ze mede hebben gemaakt dan PTTers, NSers en buschauffeurs. Maar in ieder geval lijkt de tijd voorbij dat je als ambtenaar zonder meer tot de heersende klasse behoorde ook al stond je onderaan in de hiërarchie. De ontwikkeling van een nieuw soort beheer in de maatschappij vooral in de laatste twintig jaar, waarbij de nieuwe bazen eerder technokraten en managers zijn dan dominees en grootindustriëlen heeft ook haar sporen in de staat getrokken.
Dit heeft de onderste lagen van het ambtenarenapparaat beroofd van hun status en van de vanzelfsprekendheid

waarmee hun belangen vastlagen. Het feit dat er überhaupt kortingen op de ambtenaren inkomens doorgevoerd kunnen worden (ook al blijft het de vraag of dat nu nodig is) geeft al aan dat de werkelijke macht op het ogenblik eerder bij de rekenaars en stroomlijners in de top van de ministeries ligt dan bij het hele ambtenarenapparaat.

In de jaren dertig toen de staat ook kortingen doorvoerde op de ambtenarensalarissen beheerste de staat een veel kleiner deel van het maatschappelijke leven en was het ambtenarenapparaat veel kleiner. De staat beperkte zich toen veel meer tot het handhaven van de orde en daarin bleef de funktie van de gekorte ambtenaren hetzelfde. Momenteel heeft de staat een veel grotere greep op het maatschappelijk leven en wordt er veel meer door haar geregeld. Daardoor is het voor de staat ook makkelijker geworden de orde te handhaven. In de kortingen die de ambtenaren met de lagere inkomens het meeste treffen kun je ook zien dat zij die het heftigst aktie voeren zich ook het meest van de macht buitengesloten voelen.

Daarom denk ik dat grote groepen ambtenaren en werknemers van (semi) staatsbedrijven eerder te vergelijken zijn met werknemers in grote bedrijven dan met hun kollegaas die het beleid uitwerken.

In de zeven weken aktie zijn wel meer opmerkelijke dingen gebeurd. In Nederland wordt over het algemeen maar weinig gestaakt en als er dan toch een staking uitbreekt, gebeurt dat meestal spontaan. Dat zelfde patroon zag je ook nu weer. De NSers in Amsterdam zijn spontaan met hun akties begonnen en deze werden pas later door de bonden overgenomen. De bonden kwamen, zoals meestal, pas in aktie onder druk van de achterban. Ze hadden het nog te druk met onderhandelingen om zo de kamerleden tot een ander standpunt over te halen.

De akties werden door de bonden zodanig gekanaliseerd dat ze meer leken op een drukmiddel ter versteviging van hun positie aan de onderhandelingstafel dan op een poging de tegenstander op de knieën te dwingen. Bij een staking in een fabriek wordt door het stilleggen van de produktie of het transport de werkgever direkt in zijn inkomen getroffen, terwijl hier de direkte financiële gevolgen voor de werkgever (de staat) vermeden zijn. Uit de demonstratieve akties kun je hoogstens konkluderen dat bijna de hele dienstverlening in handen van de staat is en dat het voor het publiek lastig is als die dienstverlening uitvalt. De staat zelf heeft maar een betrekkelijk klein financiëel nadeel van de akties gehad, veel minder dan je had kunnen verwachten als bijvoorbeeld het openbaar vervoer en de post gratis zouden zijn of belasting niet meer geint zou worden.

In de keuze van de akties zijn de bonden solidair met de staat en nemen geen positie in naast de werknemer en tegen de werkgever. Maar eigenlijk kun je ook niet meer verwachten van een bond die in het beheer van de maatschappij allerlei invloedrijke funkties heeft verworven, bijv. in CAO onderhandelingen en de SER. Om deze posities te behouden en de geloofwaardigheid van de bonden als steunpilaar van de parlementaire demokratie veilig te stellen kunnen de bonden zich niet al te radikaal opstellen. Daarbij is het vervelend voor de leden dat hun belangen botsen met die medeverantwoordelijkheid voor het beheer van de maatschappij. Maar het laatste krijgt bij de bonden, jammer voor de leden, toch prioriteit. De bonden kunnen niet tegen de staat ingaan omdat ze er in feite deel van zijn gaan uitmaken.

Bij dit alles lijkt het of de sociale strijd (dwz de strijd om het bezit en beheer van de produktiemiddelen door de arbeiders zelf, met als doel zelfbeheer, waarbij de loonstrijd een middel is)

niet meer wordt gevoerd. De vakbonden streven zeker niet naar zelfbeheer, zelfs de woorden inspraak en medezeggenschap zijn vergeten en de ondernemingsraden zijn blijven steken in kommentaar leveren op het sociale beheer in bedrijven.
Toch zijn in de (semi)staatsbedrijven zoals PTT, NS, streekvervoersbedrijven ed allerlei randvoorwaarden voor zelfbeheer vervuld. Het zijn dienstverlenende bedrijven, met geschoold personeel dat een vrij sterke binding aan het bedrijf zelf heeft. De bedrijven hebben een monopoliepositie zodat ze niet uit de markt gekonkureerd kunnen worden en hun produkten zijn maatschappelijk belangrijk. Zelfbeheer hier zal eerder slagen dan in een sterk geautomatiseerde fabriek waar de arbeid(st)ers een verlengstuk van de machine zijn geworden en de vervreemding optimaal is. Maar de strijd voor zelfbeheer kan ook nooit door vakbondsleiders gevoerd worden, omdat ze daarmee hun eigen positie ontkennen. Zelfbeheer kan alleen door akties van onderaf, door spontane, dwz niet geleide akties bereikt worden. De strijd voor zelfbeheer is méér dan alleen strijd tegen ekonomiese uitbuiting. Het is ook strijd voor de vrijheid te beslissen over de inrichting van eigen leven en werken.

BOEKBESPREKINGEN

VERTIKALISME EN SYMBOLIESE MACHT

De omvangrijke studie over een kasteloze maatschappij van W. Daim uit 1960 bevat een aantal foto's. Deze 'tekenen' een bepaalde stand van zaken, zoals bijvoorbeeld de frappante overeenkomst tussen een (Amerikaanse) Cadillac - waar geldmagnaten zich in verplaatsen - en de (Russiese) SIL III - waar voorname leden van de kommunistiese partij zich in lieten vervoeren. (W. Daim, *Die kastenlose Gesellschaft* München 1960). Er zijn meer 'tekens'. Wat Daim alleen in foto's van grote automobielen en gebouwen toont, werkt R. Goodman in het hoofdstuk 'De architektuur van de repressie' uit (zie diens: *After the planners*; Harmondsworth, 1972). De kern van de hiërarchiese architektuur is het visueel herintroduceren van hiërarchiese politieke strukturen. Goodman laat aan de hand van architektoniese stijl zien dat de bouwmeesters in de Verenigde Staten na de tweede wereldoorlog niet onder wilden doen voor de bouwmeesters die in opdracht van Hitler werkten. De taal levert eveneens een tekenstelsel dat inspeelt op (bestendiging van) zekere politieke strukturen. M. van Nieuwstadt verzamelde onder de titel *Van 'aardgetrouw' tot 'aziatisch'* (Nijmegen, 1971) materiaal voor een taal- en ideologiekritiek van het fascisme. C. Blok met zijn *Beeldspraak* (Antwerpen, 1967) besteedt meer algemeen aandacht aan beeld, teken en werkelijkheid in de kunst. J. Aranguren met diens *Communikatie in onze wereld* (Milaan, 1967) levert een vooral theoretische beschouwing over tekenstelsels, een en ander sterk gelardeerd met voorbeelden.
Waarom deze opsomming als introduktie bij een bespreking van het boek van

H. Pross, *Zwänge, essay über symbolische Gewalt* (Berlin 1981)? In de eerste plaats om uit te doen komen dat het werk van Pross niet uit de lucht komt vallen. Het is plaatsbaar tussen reeds geleverde prestaties van anderen op dat terrein. In de tweede plaats verschaf ik enkele van de titels omdat die in het Nederlands zijn geschreven (of vertaald) en dat Pross studie alleen in het Duits voorhanden is.
Heeft Pross wat toe te voegen aan de literatuur op het onderhavige vlak? Het boek van Pross omvat vijf essays waarvan het laatste luidt: 'Klassifikatie van symboliese macht. Naar een theorievorming'. De omvang van het essay bedraagt 4 pagina's. De titel van het essay is te pretentieus om in vier pagina's te worden waargemaakt. Dat gebeurt dan ook niet. Om die reden is de laatste vraag deels negatief te beantwoorden. Er is niets om toe te voegen. Het kan zijn dat Pross, die we ondermeer kennen van zijn inleiding bij "*Revolution*" (door G. Landauer; heruitgave; Berlijn 1974), met zijn tekst in anarchistiese kring een voedingsbodem vindt. Dat is dan wel omdat die ontvankelijk is voor zulke teksten, waarvan de titels van de essays als volgt luiden: (1) De draak aan de voet van de leider, opvoeding tot solidariteit in een klassenmaatschappij; (2) Teken en orde; (3) Mededeling en verdeling; (4) Diepste grond en politieke gewoonten.
Deze teksten kunnen een bijdrage leveren tot grotere nauwkeurigheid bij het verwoorden van het verzet tegen bepaalde vormen van macht waar anarchisten zich immer tegen hebben verzet, te weten vertikale, gehiërarchiseerde strukturen. Waar Pross in zijn essays niet aflatend afwijst, en met vele voorbeelden aangeeft, is het bestaan van vertikalisme van waardenvoorstellingen. Die waarden worden met behulp van tekens en symbolen ingeprent. Taal, als een tekenstelsel, is een van de middelen om in te prenten. Het is gelukt om vertikalisme in ons te 'drukken' als we niet meer ervaren dat het taal-tekenstelsel vol zit met voorvoegsels als onder/boven, hoogste/laagste. We keren iets *onder*ste *boven* als iets de *over*hand krijgt komt iets anders *onder* te liggen, wordt weggedrukt. Je kan de *boven*toon voeren; een stam kent een *opper*hoofd, een natie zijn *onder*danen. De scholen worden ingedeeld naar *lagere-* en *midden*-school; er bestaat *hoger* onderwijs. Wanneer in feministiese studies naar het anti-feministiese taalgebruik wordt gespeurd, lijkt het niet onnuttig dat wat vermoedelijk nog dieper in onze kultuur ligt eveneens bij die speurtocht te betrekken (ik beweer niet dat in sommige van die studies dit niet reeds zou gebeuren). Pross kan behulpzaam zijn bij het opmerkzaam geraken van de vertikale waarderingen waar onze taal mee volzit, en bij het onderkennen van de problematiek van de reproduktie van het vertikalisme.
Dit vertikalisme tracht zich te vestigen door middel van symboliese macht. Dit is macht, aldus Pross, die weet te bereiken dat de gelding van betekenissen bij andere mensen zich met behulp van tekens effektief doorzet, en wel zodanig dat die andere mensen zich met de geldend gemaakte betekenis identificeren. Is dit geschied, en voor zolang als dit geschiedt, dan hoeft er geen fysiek geweld (brachiale Gewalt) aan te pas te komen om mensen in het gareel te houden. En andersom: als brachiale macht wel vertoont 'moet' (dat bepaalt de machthebber) worden, dan heeft symboliese macht niet gewerkt, of werkte niet langer (ThH).

H. Pross, Zwänge; Essay über symbolische Gewalt; Karin Kramer Verlag, Berlin; 1981; 151 blz.

EKOLOGIES ANARCHISME

In een boekje van een overzienbaar bestek heeft C. Wicht een inleiding geschreven op het werk van de Ameri-

kaanse anarchist en ekoloog M. Bookchin. Het betreft een doktoraalskriptie geschreven ten behoeve van het afstuderen aan een Duitse ekonomiese fakulteit.
Centraal staat het besef dat de technologie waarvan de huidige hooggeindustrialiseerde maatschappij zich bedient de natuurlijke omgeving vernietigt (denk aan het effekt van 'zure regen' op de bossen en gebouwen). Centralisatie en de kapitalistiese wijze van produceren (om de meerwaarde) vernietigen echter niet alleen de fysieke omgeving, maar ook de vermogens van mensen. Het wordt tijd om alternatieven te bedenken voor de huidige produktie- en leefwijze. Wicht onderzoekt of die alternatieven gevonden kunnen worden in de richting waar Bookchin reeds jaren aan denkt (en over publiceert). In drie hoofdstukken besteedt zij aan die denkbeelden aandacht. Eerst gaat zij in op de ekologiese noodzakelijkheid van decentrale gemeenschappen (hfdst. I). Vervolgens neemt ze het thema technologie en eko-gemeenschappen onder de loupe (hfdst. II). Daarna behandelt zij het onderwerp 'de grenzen van de stad' (hfdst. III).
Het geheel levert een goede kennismaking op met betrekking tot een aantal denkbeelden van Bookchin, mede afgezet tegen andere literatuur op dat terrein. Omdat de skriptie uit 1980 stamt kon uiteraard Bookchin's grote werk *The ecology of freedom* (Palo Alto, 1982) niet worden meegenomen. Overigens dient men er bedacht op te zijn dat Wicht alleen die teksten van Bookchin gebruikte die in het Duits zijn vertaald. Dat zijn de belangrijkste, zodat dit geen echte handikap hoeft te zijn, voor wie deze Duitstalige skriptie wil raadplegen. (ThH)

C. Wicht, Der ökologische Anarchismus Murray Bookchin; Verlag Freie Gesellschaft, Frankfurt, 1980; 72 blz.

GEZONDHEIDSZORG

Een publikatie als *Recht en gezondheidszorg* is niet bepaald een titel waarvan men mag verwachten dat daaraan in deze kolommen aandacht wordt besteed. Doen we dit toch dan is dat in de veronderstelling dat een aantal lezers tot de groep 'hulpverleners' behoort.
Recht en gezondheidszorg is een deel uit de serie "Recht voor de welzijnspraktijk". Het boek is geschoeid op een voor deze serie vertrouwde leest. Op de rechterpagina wordt verhalend (juridiese) informatie over een deelonderwerp verschaft. Op de linkerpagina wordt met overdrukken van (krante-) artikelen, voorbeeldformulieren en ander illustratiemateriaal aanvullende informatie verstrekt. Aandacht wordt besteed aan: gezondheidszorg en recht (hfdst. I); ziekte en zorg (hfdst. II); de wetgeving die organisatie van de gezondheidszorg regelt (hfdst. III); de 'zorgers', zoals arts, tandarts, apotheek, verloskundige (hfdst. IV); de patienten en hun rechten (hfdst. V); de verschillende aansprakelijkheden (hfdst. VI) en nog enkele bijzondere onderwerpen waaronder zelfdoding en het beschikbaar stellen van organen (hfdst. VII). Door zijn levendige opzet goed bruikbaar les- of scholingsmateriaal. En in een tijd van krisis een aardige handreiking voor krisisinterventie (ThH)

E. Bongers en A. Huizer, Recht en gezondheidszorg; Vermande, IJmuiden, 1982; 94 blz.; prijs 28,50.

BUITENLANDSE ANARCHISME UITGAVEN

Na lange tijd niet veel van zich te hebben laten horen is *Freedom Press, Londen*, uit haar slof geschoten met een serie reprints: twee van *Colin*

Ward: Anarchy in Action ooit in het Nederlands vertaald maar uitverkocht, 152 p. Eng.P. 1,50, en *Housing. An anarchist approach,* 200 p. Eng. p. 2,25; beide up-to-date gebracht met een voor- en nawoord. Van *Marie-Louise Berneri' Journey through Utopia,* een overzicht van utopieën van Plato tot Aldous Huxley, 339, Eng.p. 1,95.
Black & Red POB 02374, Detroit, MI 48202, herzag kennelijk haar besluit om ermee te stoppen en publiceerde ook voor een spotprijs van *Fredy Perlman: Against His-Story, Against Leviathan. An Essay.* Een herschrijving van de geschiedenis uit het oogpunt van: hoe kwamen mensen ertoe zo tegen Moeder Aarde tekeer te gaan? Volgens Toynbee was de mensheid de schuldige, wat Perlman te ruim vindt; anderen vindt hij te beperkt: volgens de marxisten de kapitalistiese produktiewijze of eventueel de kapitalistenklasse, volgens de anarchisten de staat, volgens Jacques Camatte het kapitaal, volgens de nieuwe goeroes de technologie en/of de beschaving. Fredy Perlman ziet veel in *F.W. Turner's Beyond Geography* en vertelt dan zijn verhaal dat overigens ook hier en daar op gissingen berust. 302 p. bij rechtstreekse bestelling US dollar 3 plus 1,50 porto.
Juist voor haar reïnkarnatie tot *Refrac* loste *Cienfuegos Press* haar publikatiebeloften in met het laatste nummer (6) van de *Cienfuegos Press Anarchist Review* en een viertal boektitels: van *Ret Marut/Ben Traven: To the Honorable Miss S... and onther stories,* 151 lp Eng.P. 3; van *Luigi Galleani: The end of anarchism?* vertaling van een brochure uit 1925 als antwoord op een geruchtmakend interview met *F.S. Merlino* in *La Stampa 'La Fine dell' Anarchismo.* Resultaat een gedegen anarchisme-inleiding. 93p. Eng.P. 2,75 van *Stephen Condit: Proudhonist Materialism & Revolutionary Doctrine.* Geschreven op de abstrakte manier waar sommige marxisten meester in zijn. 43 p. Eng.P. 1,50; van Augustin Souchy Bauer: *With the Peasant of Aragon.* Verslag n.a.v. een reis in 1936/37 door het Spaanse Aragon, waar toen anarchistiese kollektivisatie en libertair kommunisme werden gerealiseerd. 145 p. Prijs circa f. 20,--
Als *Refrac* heeft Stuart Christie zover ik weet alleen *The Investigative Researcher's Handbook* uitgebracht, ca. 125 p. A4, Eng.P. 5, maar ik heb het nog niet onder ogen gehad.
Misschien wel de produktiefste kern in het anarchistiese wereldje van het ogenblik is Liberté/Monte Verità in Wenen: een tijdschrift, twee winkels, uitgeverij en onlangs ook initiatiefnemer voor een anarchistiese federatie voor het Duitse taalgebied, enigszins uitzonderlijk doordat het, altans tot voorkort, een groep zonder studenten of echte intellektuelen was..
Eind 1982 kwamen ze met een *Internationaal Anarchisties Adresboek,* waarvan dit najaar alweer een nieuwe en verbeterde uitgave moet verschijnnen. Prijzig zal het zeker blijven door de kosten gepaard met het verzamelen en kontroleren van adressen. In de eerste uitgave waren er dat ca. 460 uit 24 landen, 180 blz., f. 20,--. Een misschien niet zo prakties maar wel leerzaam initiatief is hun *revolutionskalender,* looptijd 22.9.1983-21.9.1984, gekopieerd van de kalender van de Franse Revolutie, met 12 maanden van 3 weken à 10 dagen elk, afgesloten met een staartje van 5 vrije dagen. Eens in de 4 jaar eindigt het jaar met een Feest van de Anarchie, een beetje zuinig misschien. Iedere maand wordt een revolutie behandeld, van 1789 tot 'nu', met een exkursie naar de Duitse Boerenoorlog. In het kalendarium komen allerlei gedenkdagen voor maar geen opvallende uit het marxistiese familiealbum. Prijs ca. f. 17,50.
Op stapel staat een heruitgave van een geschiedenis van de Oostenrijkse arbeidersbeweging uit anarchistiese ogen en een serie over de verhouding tussen

ekonomie en anarchie, waarvan een heruitgave van het boek De Santillán (v/h bij Karin Kramer, Berlijn) het begin moet vormen.
Een ontwerp voor een nieuwe wereld komt uit de pen van *P.M.* uit Zürich, die daar bij *Paranoia City* (een boekwinkel die wel een bezoek waard is, Anwandstrasse 28) onder de titel *Bolo'Bolo* een wensdroom heeft laten verschijnen over hoe in 5 jaar de wereld leefbaar zou kunnen worden. Daarna zou de boel weer verloederen, maar geluk moet niet te lang duren. Pocket 121 p. Als DTV Taschenbuch verscheen een herdruk van zijn *Weltgeist Superstar*, dwz een herrezen Karl Marx, die in een vliegende schotel als anarchist om de aardbol zweeft en hier en daar een kijkje gaat nemen wat zijn zich noemende volgelingen ervan maken. Een soort laat antwoord dus op Rudolf de Jong's *Sterft Marx als Anarchist?'* Geestig, ook wat er in het begin over Russiese dissidenten wordt gezegd en hoe anderen een subversief, redelijk prettig leven leiden.
Nautilus Verlag/Nemo Press in Hamburg verdienen een naam voor hun situationistiese en dADa uitgaven. Op dat gebied kondigen ze van *Raoul Vaneigem, , Das Buch der Lüste* aan, ca 210 p, ca 24 DM. Een gebeurtenis is de uitgave van *Carlos Semprun-Maura, Revolution und Konterrevolution in Katalonien*, dat ook in het Nederlands zou moeten komen maar wie durft er hier nog iets over Spanje uit te geven met die beperkte belangstelling? 228 p. 30 foto's, 36 DM. Naast vertalingen van Nederlandse 'literatuur' brachten ze ook het uit het Nederlands vertaalde *Marinus van der Lubbe und der Reichstagsbrand. Rotbuch,* 175 p., 19,80 DM. De humoruitgaven van Nautilus zijn niet van het vlijmende soort; voor de liefhebbers is er nieuw: *Peter Cardorff/B. Ronstein, Illustriertes Handbüchlein des fortschrittsfreudigen Kaffeehausbenutzers, oder Mehr Ernst bei der Halbheit,* 61 p. 10 DM.
René Lefeuvre in Parijs drijft met zijn rond 80 jaar nu al 50 jaar de *Cahiers Spartacus*, geen tijdschrift maar een abonnement-systeem op boekuitgaven. De boeken zijn overigens ook los en via winkels te krijgen. Kritici hebben wel aanmerkingen gemaakt op de 'kwaliteit' van de uitgaven: vaak plompverloren gedrukte of gepikte heruitgaven zonder enige inleiding. Maar René Lefeuvre werkte ook meer voor de verbreiding van de gedachten van luxemburgisten, radenisten en anarchisten dan het zelf vinden en begeleiden van nieuwe ideeën. Sedert een ernstige ziekte een paar jaar geleden heeft hij echter assistentie en sindsdien wordt ook aan intellektuele eisen iets meer voldaan. De laatste titels: *S.R. Steinberg, Les Socialistes-Révolutionnaires de Gauche dans la Révolution Russe.* Een keuze sociaal-revolutionaire teksten. 150 pp, 35 FF. *Paul Mattick, Le marxisme hier, aujourd' hui et demain*. Opstellen, meest uit de jaren 1975-79 met een inleiding van Michael Buckmiller. 154 p. 45 FF. *Pavel & Clara Thalmann, Combats pour la liberté. Moscou - Madrid - Paris.* Uit het uitverkochte Duits. Bij de Jungsozialisten, op de arbeidersuniversiteit in Moskou, 1925, ontmoetingen met anarchisten en POUMisten in Spanje 1936-1939, ondergedoken in Parijs 40-44. 355 p.., 75 FF. *Nicolas Faucier, Pacifisme et Antimilitarisme dans l' entre-deux-guerres (1919-39.)* Met enige uitschieters naar het internationale kader vooral een Franse geschiedenis. 206 p., 60 FF.
Als abonnee krijg je voor een bedrag van 150 FF (inklusief porto) aan nieuw verschijnende boeken en bovendien 30 o/o korting bij aankoop van al eerder verschenen titels (nog ca 100 voorradig van de ca 200 die verschenen zijn). Betaling per Eurocheque of op postgiro Paris 1438611 N tnv Les Amis de Spartacus, 5 rue Ste Croix-de-la-Bretonnerie, 75004 Parijs, waar ook inlichtingen te krijgen zijn.
Bij *La Découverte* (ex-Maspéro) verscheen *Pierre-Joseph Proudhon, Mé-*

moires sur ma Vie. Textes choisis et ordonnés par Bernard Voyenne. Niet als zodanig door Proudhon geschreven maar samengesteld uit diverse teksten van hem. 224 p., 82 FF.
Het oktobernummer van *Esprit* is prakties een anarchisties nummer over Latijns Amerika, opgedragen aan Louis Mercier Vega 'comme à un éclaireur hors pair'. Het nieuwe amerikaanse *No Middle Ground* heeft in zijn eerste nummer oa èen uitvoerig artikel over Nicaragua: 'Nicaragua: Say hello to the new bosses'.
Meer buitenlandse uitgaven in *Polytour, politiek toeristiese persdienst*, waarvan binnenkort het eerste nummer verschijnt. Adres: Bas Moreel, van Hornestr. 15, 5175 CC Loon op Zand.

Alle genoemde titels zijn ook bij of via Nederlandse en Belgiese boekhandels te krijgen, met name Fort van Sjakoo, Atheaeum en Van Gennep, Amsterdam, Agora Haarlem, Tribune Maastricht, KRIS Tilburg, Rooie Rat Utrecht, Landschap Antwerpen, De Brug Gent.(BM).

DIENSTWEIGERAARS

De Nederlandse anarchismeliteratuur is uitgebreid met twee boeken over dienstweigeraars. Het eerste bevat het levensverhaal van Meinte Ringia. Tijdens het eind van de eerste wereldoorlog zat de nu 95 jarige anarchist Ringia een gevangenisstraf van tien maanden uit wegens principiële dienstweigering. Maar al voordien was hij aktief in de antimilitaristiese en anarchistiese beweging; ook nadien bleef hij een aktief antimilitarist, die nog steeds met dienstweigeraars korrespondeert.
Het levensverhaal van deze anarchistiese anti-militarist is tevens te vinden in een erg leesbaar boek dat door een aantal voormalige dienstweigeraars is samengesteld. Deze zeer verzorgd uitgegeven bundel bevat de ervaringen van 25 principiële weigeraars van 1896 tot 1980. Sommigen van hen kwamen uit een christelijk gezin, sommigen uit een sociaaldemokraties miljeu. Velen echter, zoals Ter Veer (de eerste dienstweigeraar), Ringia, Tazelaar, Busscher, Bosman, Planting en Brunia waren al in hun jeugd in kontakt gekomen met het anarchisme of hadden anarchisties getinte opvattingen.
Het optekenen (en in enkele gevallen rekonstrueren aan de hand van bestaande teksten) van de ervaringen van deze dienstweigeraars over een periode van bijna een eeuw geeft een beeld van de diverse motieven om de militaire dienst te weigeren, en wat zeker zo belangrijk is, een beeld van de leefomstandigheden van weigeraars in gevangenissen en werkkampen, de steun die ze van allerlei kant kregen en de tegenwerking van de overheid. Opmerkelijk ook is dat sommigen nu van mening zijn dat hun dienstweigering een beetje voor niets is geweest; anderen zouden opnieuw weigeren.
De vele illustraties tellende bundel omvat vier delen. De eerste periode loopt tot 1923, toen na de hongerstaking van de anarchist Groenendaal een Dienstweigeringswet in werking trad. De tweede periode loopt tot 1945. Ook in de derde periode (1945-1962) hadden dienstweigeraars het niet gemakkelijk. Zo werd Planting ongewapend de oorlog ingestuurd. Grauwheid spreekt uit de verhalen van Visser en Brunia. De vierde periode tenslotte vangt aan met het in werking treden van de Wet Gewetensbezwaren Militaire Dienst (1962). In die periode ontstond BVD, VD en Onkruit.
Vooral voor degenen die op een boeiende manier kennis willen maken met de geschiedenis van de Nederlandse dienstweigeringsbeweging is deze bundel bestemd. Naast de persoonlijke ervaringen bevat het boek enkele korte inleidingen met zakelijke informatie over het dienstweigeren in de loop van de tijd. (HR).

Meinte Ringia, Een leven lang verzet; De Muiterij, Pontanusstraat 20, Nijmegen; 1983; 62 blz. f. 7,30 (incl. verzendkosten). Guus Termeer, Maarten Evenblij, Minze bij de Weg en Erik Wiersma,
Dienstweigeraars. Over dienstweigering en verzet tegen het militarisme vanaf de eeuwwisseling tot nu; Link, postbus 11740, Amsterdam; 1984; 240 blz. ; f. 28,50.

GANDHI EN DE LIGT

In het Bart de Ligt-nummer van De As (nr. 62) schreef Wim Robben over de kontakten tussen Gandhi en De Ligt. Voor een juist begrip van die kontakten is het noodzakelijk om kennis te nemen van de briefwisseling tussen beide pacifisten, die opgenomen is in het in 1930 verschenen *Een wereldomvattend vraagstuk. Gandhi en de oorlog.* Deze korrespondentie (drie brieven van De Ligt en drie brieven van Gandhi) is zojuist herdrukt. Evert van der Tuin zorgde voor een inleiding, aantekeningen en een nawoord. Ook is een korte literatuurlijst opgenomen (HR).

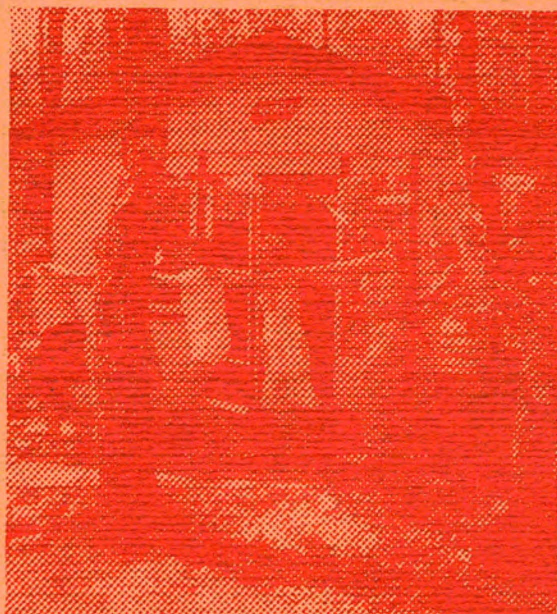
Geweldloosheid. Een briefwisseling tussen Bart de Ligt en Mohandas K. Gandhi; Anarchistiese Uitgaven, postbus 1329, Amsterdam; 1983; 83 blz. prijs f. 10,-- (excl. verzendkosten)

SPROOKJE

De kraakbeweging blijkt van vele markten thuis te zijn, want de onlangs uitgegeven vertelling *Het duivelskind en het herderslied* draagt bijna alle kenmerken van een sprookje. Er is een koning, er zijn zeven prinsessen en een koningin. We ontmoeten een duivel die onuitwisbare brandplekken achterlaat en zelfs een kind verwekt bij de koningin. Er verschijnt natuurlijk ook een kleine herdersjongen die zich ontpopt tot de ridder, de prins, kortom de held die tenslotte de duivel en diens jong verjaagt met zijn herderswijsje. Nadat zeven jaar terreur en angst hebben geheerst tengevolge van de uitbanning van de muziek, komt het moment waarop de soldaten hun wapens afwenden van het naar muziek hunkerend volk en richten op het duivelsjong. (Toevallige overeenkomst met "Pantserkruiser Potekim"?) De duivel komt zijn eigen jong redden en verdwijnt tussen donder en bliksem. Niet voorgoed, want ... "als je iemand tegenkomt die jongens belangrijker vindt dan meisjes, dan weet je dat er ergens weer een duiveltje aan het werk is" luidt dan de laatste zin van deze vertelling. Laten we maar hopen dat deze zedenles terecht komt bij kinderen en opvoeders die dàt nog niet weten.
De illustraties van Paula v.d. Sman zijn lief en naief en samen met de voorspelbare en goed herkenbare struktuur van deze vertelling zouden ze kinderen kunnen helpen het verhaaltje na te vertellen of - nog mooier - op het geboden stramien hun eigen varianten te maken. (PB).

Jos Bours, Het duivelskind en het herderslied. Met tekeningen van Paula v.d. Sman; Lont, postbus 1823, Amsterdam; 1983.

HOE WEL VAART DE KRISIS?

de as 64

Prijs – *f. 5,90*